مدیریت شهری
شماره ۵۰ بهار ۱۳۹۷
No.50 Spring 2018
۳۸۷-۴۱۲
زمان دریافت مقاله: ۱۳۹۶/۱۱/۲۳ زمان پذیرش نهایی: ۱۳۹۷/۱/۲۸

تبیین مولفه‌ها و معیارهای برهمکنش کیفیت محیطی فضاهای عمومی و سرمایه اجتماعی

فاطمه خسروی- دانشجوی دکتری دانشگاه تهران، پردیس هنرهای زیبا، تهران، ایران.
بهناز امین زاده گوهرریزی*- دانشیار، دانشگاه تهران، پردیس هنرهای زیبا، تهران، ایران.
علی مدنی‌پور- استاد، گروه معماری، برنامه‌ریزی و منظر، دانشگاه نیوکاسل، انگلستان.

چکیده
طرحهای توسعه شهری، اسناد هدایت نحوه توسعه شهرها هستند که مدیران شهری را قادر می‌سازند با نگاهی بلندمدت، در پی بر ساختن چشم‌اندازی مطلوب از شهر باشند. طرح جامع تهران نیز، سندی است که توسعه پایدار شهر تهران را هدف خود قرار داده است. نکته حائز اهمیت در این میان، میزان پیشرفت در مسیر تحقق طرح در هر دوره زمانی است. به عبارت طرح جامع تهران، به عنوان یک سند راهبردی، نیازمند معیارها و شاخص هایی است که بتوانند نشان دهند در هر لحظه در چه مختصاتی نسبت به چشم انداز طرح قرار گرفته ایم و چه میزان از اهداف و راهبردهای آن محقق شده اند. در نتیجه سنجش میزان تحقق طرح بر اساس فرآیند و معیارهایی صورت می‌گیرد که همزمان با تصویب طرح به تصویب رسیده‌اند. هدف از این پژوهش ارزیابی معیارهای تهیه طرح جامع کلان شهر تهران است. پژوهش حاضر از نوع تصیفی- تحلیلی می‌باشد و اطلاعات با استفاده از روش اسنادی و کتابخانه‌ای جمع آوری شده است. جامعه آماری این پژوهش شامل کارشناسان می باشد و با توجه به میسر نبودن امکان اجرای تحقیق بر روی کل جامعه، از روش نمونه‌گیری تصادفی چند مرحله‌ای استفاده شده است و اطلاعات بدست آمده با استفاده از روش دلفی و تکنیک روش‌های تصمیم‌گیری چند معیاره تاپسیس تحلیل شده است. نتایج نشان می‌دهد که معیارها عدم استفاده از میزان مشارکت نهادهای محلی و مردمی در فرایند بررسی، تصویب و اجرای طرح با کسب امتیاز ۰,۷۳۵۱۹۳ رتبه اول را کسب نموده است.

واژگان کلیدی: طرح جامع، ارزیابی معیار، عدم استفاده از میزان مشارکت مردمی

Evaluation of Tehran Metropolitan Master Plan

Abstract
Urban development plans are guiding documents on how cities are developed, enabling urban managers to look at the long-term vision of a desirable city landscape. The Tehran Master Plan is a document that aims at sustainable development in Tehran. The important thing here is the extent to which progress is being made on the path to realization of the plan at any time. In the words of the comprehensive plan of Tehran, as a strategic document, we need criteria and indicators that can show at what point in what specificities are the perspective of the plan. And how much of its goals and strategies have been realized. As a result, the measure of the implementation of the plan is based on the process and criteria adopted at the same time as the approval of the plan. The purpose of this research is to evaluate the criteria for the comprehensive plan of the Tehran metropolis. The research is descriptive-analytic and the information has been collected using a documentary and library method. The statistical population of this research includes expert And considering the impossibility of conducting research on the whole society, a multi-stage random sampling method has been used. And the information is analyzed using the Delphi method and the technique of multi-criteria decision-making methods of Tapsis. And the results show that the criteria for not using the participation rate of local and popular institutions in the process of reviewing, approval and implementation of the project with a score of (0.735193) has won first place.

Keywords: Master plan, benchmarking, non-use of popular participation

*. این مقاله از رساله دکتری نویسنده اول با عنوان «تبیین ارتباط بین کیفیات محیطی فضاهای عمومی طراحی شده شهر معاصر و سرمایه اجتماعی؛ مورد مطالعه: بررسی اقدامات طراحی شهری در منطقه ۱۲ شهر تهران» به راهنمایی دکتر بهناز امین زاده و مشاوره دکتر علی مدنی پور استخراج شده است.

عنوان نویسنده مسئول مکاتبات، شماره تماس: ۰۹۱۲۰۶۵۶۵۷۵، رایانامه: fkh.khosravi@gmail.com

مقدمه

شهرهای ایران طی سال‌های اخیر با رشد شتابان و ناموزونی همراه بوده‌اند که این مسئله موجب شده است محلات شهری آنها با ناپایداری در توسعه در ابعاد مختلف کالبدی، محیط‌زیستی، اجتماعی و اقتصادی مواجه شوند (محمدی و پاشازاده، ۱۳۹٤، ص ٤۹). از آنجایی که شهرها و محلات شهری توسط شهروندان بنا می‌شوند، بدون بهره‌مندی از سرمایه‌های اجتماعی، مدیریت شهرها و تحقق «توسعهٔ پایدار محله‌ای»، امری ناشدنی است (خنده‌رو، ۱۳۸۷، ص ۳). شایان ذکر است که موضوع تولید، تقویت و توسعه فضای شهری مناسب، فعال، پویا و زنده به عنوان یکی از اهداف راهبردی ارتقای «کیفیت محیط» در محیط‌های مصنوع شهری، همواره درصدر کار برنامه‌ریزان و طراحان شهری قرار دارد. اهمیت این موضوع اساساً به جهت نقش مؤثری است که این گونه فضاها در جامعه دارند، بوده و این مهم بارها از سوی بسیاری از دست‌اندرکاران مسائل شهری، اجتماعی و روان‌شناسی مانند (پاتریک گدس: ۱۹۱۵، گوردن کالن: ۱۹۵۹، کوین لینچ: ۱۹٦۱، لوئیس مامفورد: ۱۹٦۱، جین جیکوب: ۱۹٦۱، ادموند بیکن: ۱۹۷۳، اموس راپاپورت: ۱۹۷۷ و ۱۹۷۸، ادوراد کروپات: ۱۹۸۵، کارولین فرانسو از: ۱۹۸۸، دیوید هربرت: ۱۹۸۱ و ۱۹۹۱، جان مونتگمری: ۱۹۸۸، یان بنتلی: ۱۹۹۹) مطرح شده است (پارسی، ۱۳۸۱، ص ٤۲). از سویی دیگر، یکی از گرایش‌های نو که تأثیر شگرفی در فرایند تحول دیدگاه‌ها و روش‌های برنامه‌ریزی شهری در نیمه دوم قرن بیستم داشته است، «نظریه‌های اجتماعی و کیفی توسعه» است که در قالب مفاهیمی همچون کیفیت زندگی، رفاه اجتماعی و «سرمایه اجتماعی»[1] نمود عینی یافته است این مفاهیم مورد توجه مجامع علمی و تحقیقاتی جهان قرار گرفته، به‌گونه‌ای که کنگره‌ها و همایش‌های بین‌المللی مختلفی با عنوان «توسعه پایدار شهری در قالب کنفرانس ریو» و غیره، برگزار و به تصویب جهانی رسیده است. نتیجه و حاصل برگزاری چنین همایش‌هایی در عرصهٔ جهانی، رواج مفاهیم و کاربرد «شاخص‌های اجتماعی و کیفی» در فرایند برنامه‌ریزی شهری بوده است (کوکبی و همکاران، ۱۳۸٤، ص ۸). همچنین، در دو دهه اخیر، سرمایه اجتماعی به عنوان یکی از کانونی‌ترین مفاهیم ظهور و بروز یافته است. لذا، امروزه، دستیابی به توسعه پایدار در کنار سرمایه‌های مادی و انسانی، نیازمند «سرمایه اجتماعی» است که نقش بسیار مهم‌تر از سرمایه فیزیکی و انسانی ایفا می‌کند و موجب استفاده بیشینه از منابع می‌گردد (قهاری و دیگران، ۱۳۹۱، ص ۲٤۵). براین اساس، سرمایه اجتماعی از سوی اندیشمندان مختلف (جاکوب، ۱۹٦۱؛ کلمن، ۱۹۹۸؛ بوردیو[2]، ۱۹۸٦؛ پوتنام، ۱۹۹۵؛ کاکس، ۱۹۹۵؛ وول‌کاک، ۱۹۹۷؛ پورتز، ۱۹۹۸؛ فوکویاما؛ ۱۹۹۹؛ پاکستون، ۱۹۹۹) تعریف شده است؛ از سویی دیگر، فضای شهری تنها یک مفهوم کالبدی نیست، بلکه کنش شهروندی و فعالیت‌های شهری را نیز در بر می‌گیرد یعنی کالبدی از شهر را مجسم می‌کند که مکان برقراری فعالیتهای شهری یا عرصه بروز تعاملات اجتماعی است. تعریف از فضا اصولاً در قلمرو معماری حاکم است (راست‌بین و همکاران، ۱۳۹۱). فضاهای شهری به عنوان بستر زندگی و فعالیت شهروندان باید بتوانند با توجه به شباهتها و تفاوتهای میان افراد و گروههای سنی و اجتماعی، جنسی، محیطی امن، سالم و پایدار و جذاب را برای همه افراد فراهم کند و به نیاز تمامی اقشار اجتماعی پاسخ مناسب بدهند و پاسخگوی حداقل نیازها باشند (شریعتی، ۱۳۸٤، ص ۱۰). اصلی‌ترین عامل شکل‌دهنده و تعریف‌کننده فضای شهری، انسان و حضور او است. انسان هم فضای شهری را می‌سازد و هم در آن حضور می‌یابد و به فعالیت میپردازد (دانش، ۱۳۹۰، ص ۷۵). بنابراین ایجاد محیطی که مردم را جذب و تشویق به حضور در فضا بکند، در واقع شمار مردم ناظر را افزایش می‌دهد که این نیروی مردمی برای امنیت مردم، بسیار قوی عمل می‌کند و کیفیت زندگی در آن فضا را افزایش می‌دهد (ضابطیان و دیگران، ۱۳۸۹، ص ۱۱٤). در صورت عدم وجود انسان، ازکالبد شهر تلقی

۱. سرمایهٔ اجتماعی اولین بار توسط شخصی به نام «هانی فان» ۱۹۱٦که در آموزش و پرورش ایالت ویرجینیای آمریکا خدمت می‌کرد به کار برده شد. از نظر هانی فان سرمایهٔ اجتماعی، شامل دارایی‌هایی است که در زندگی روزانه افراد وجود دارند، مانند حسن تفاهم رفاقت و دوستی، احساس همدردی و روابط اجتماعی در بین افراد و خانواده هایی که یک واحد اجتماعی را تشکیل می‌دهند. سرمایهٔ اجتماعی پس از چاپ درکتاب جین جاکوبس بنام «زندگی و مرگ شهرهای بزرگ امریکایی» در سال ۱۹٦۱ مورد بحث واقع شد و نقش آن در ارتباط با حفظ نظافت، برخورد با جرم و جنایت خیابانی در محدوده‌های حومه و قدیمی شهری مطرح گردید (شریفیان ثانی،۱۳۸۰، ص ۱۱).

۲. پیربوردیو اولین تلاش مطالعاتی نظام‌مند را در باب سرمایهٔ اجتماعی به انجام رساند. از نظرسرمایه اجتماعی، جمع منابع واقعی یا بالقوه ای بوردیواست که حاصل شبکهٔ بادوامی از روابط کمابیش نهادینه شدهٔ آشنایی و شناخت متقابل یا به بیان دیگر با عضویت در یک گروه است. شبکه‌ای که هریک از اعضا را از پشتیبانی سرمایهٔ جمعی برخوردار می‌کند و آنان را مستحق اعتبار می‌سازد (بوردیو، ۱٤۷:۱۳۸٤).

فضای شهری نمیشود. مفهوم فضای شهری اختلاطی از ویژگی‌های مکانی فضا و حضور انسان است که بخشی از مسائل مربوط به حضور انسان، خصوصیات ادراکی و رفتاری اوست. در نظر گرفتن فضای شهری به عنوان کالبد، بیش از هر چیز فضا را در جایگاه یک فرض موجود و قابل توصیف قرار میدهد تا امری مستعد تغییر و پویایی. حال آنکه حضور انسانی، به عنوان جزء فضای شهری، ایجاد پویایی در فضا را در پی دارد. به‌گونه‌ای که با حضور و بروز رفتارها، فضای شهری، در لحظه در حال ایجاد شدن است و این پویایی و سر زندگی جلوه ای از اکنون را در فضای شهری نمودار می‌کند، در حالی که فضا بدون حضور انسان، نمودی از گذشته و تاریخ است (دانش، ۱۳۹۰، صص ۷۲-۷۳)؛ لذا سرمایه اجتماعی به عنوان عاملی متاثراز ارتباطات اجتماعی به عنوان حلقه گم‌شده بسیاری از طرح‌های شهری مورد تمرکز قرار گرفته است. ارتباط مستقیم بین شاخص سرمایه اجتماعی و کیفیت‌های محیطی در فضاهای شهری وجود دارد. لذا در این مقاله به ابعاد کیفیت محیط و فضاهای عمومی که ارتقاء سرمایه اجتماعی را بهمراه دارد، اشاره شده و اصول و معیارهای ارتقا دهنده سرمایه اجتماعی در کیفیفت فضاهای عمومی شهری مورد بازبینی و بازخوانی قرار می‌گیرد..

پیشینه تحقیق

سرمایه اجتماعی را می‌توان تأثیر اقتصادی مؤلفه‌های فرهنگی هر سیستم اجتماعی دانست که در آن مؤلفه‌هایی مانند اعتماد، مشارکت داوطلبانه، هنجارهای حرفه‌ای، پاسخ‌گویی و موارد مشابه باعث می‌شود تا هزینه‌های مدیریتی نظیر نظارت و کنترل رسمی، رایزنی‌های مدیریتی، کندی ناشی از نظام بوروکراتیک و موارد دیگر پایین آمده و امکان استفاده از زمان و سرمایه برای انجام فعالیت‌هایی با بهره‌وری بیشتر فراهم شود (رنجبر و همکاران، ۱۳۹۱، ص ۳). در ادامه اهم مطالعات نظری در این رابطه ارائه شده است:

۱. صمدی میارکلائی و میارکلائی در مقاله «اهمیت سرمایه اجتماعی در برنامه ریزی و مدیریت شهری» به ضرورت مشارکت همگانی در برنامه ریزی شهری معتقدند. و به این نتیجه می‌رسند که سرمایه اجتماعی منجر به توسعه و تحول نظام مدیریت و برنامه ریزی شهری و راتقا کیفیت محیطی می‌شود.

۲. رضازاده و سلسله در مقاله‌ای تحت عنوان «بررسی رابطه سرمایه های اجتماعی و برنامه ریزی توسعه محله‌مبنا» با رویکرد رابرت پاتنام به بررسی نقش سرمایه‌های اجتماعی در برنامه‌ریزی توسعه محله‌مبنا و کیفیت فضایی منتج از آن پرداخته و به این نتیجه رسیده اند که هرچه سرمایه اجتماعی در محله ای بالا بوده تمایل زیادی به یرنامه ریزی داشته اند.

۳. شکوه‌فر و شعبانجولا در مقاله «سنجش سرمایه اجتماعی و نقش ان در توسعه شهری» با استفاده از شاخص پنج گانه نرخ اشتغال، هزینه ناخالص خانوار، اشتغال زنان، نسبت شاغلان به کل جمعیت، نرخ رشد خانوار، به این نتیجه رسیدند که مناطق توسعه یافته‌تر از نظر کیفیت فضایی به میزان بیشتر از مولفه‌های سرمایه های اجماعی برخوردارند.

٤. موسوی، و حیدری درمقاله «بررسی نقش سرمایه اجتماعی در نوسازی و بهسازی بافت فرسوده شهری» با روش پژوهش توصیفی- تحلیلی و با بهره‌گیری از مدل تاپسیس به این نتیجه رسیدند که مشارکت اجتماعی، اعتماد اجتماعی، تعاون و همیاری دارای رابطه معنادار با نوسازی و بهسازی بافت فرسوده محلات و علاقه به جامعه، روابط خانوادگی و دوستان به دلیل ارتباط ضعیف با نوسازی و بهسازی، معنادار نیست.

۵. شاطریان، اشنوییی و گنجی‌پور در تحقیقی با عنوان «تحلیلی بر نقش سرمایه های انسانی در توسعه شهر کاشان» با استفاده از روش اسنادی پیمایشی به بررسی پرداخته که نتیجه آن تحقق توسعه شهری بر مبنای سرمایه انسانی امکان پذیر است که سرمایه احتماعی نیز جزء آن می‌باشد.

٦. فرزانه و رمضانی در مقاله «بررسی رابطه اجتماعی و توسعه شهری» باروش پیمایشی به این نتیجه رسیدند که با افزایش سرمایه های اجتماعی می‌توان به اهداف شهری از جمله توسعه شهری امیدوار بود.

۷. ملکان و جواد ملکان در مقاله «سرمایه اجتماعی و مدیریت شهری» به این امر معتقدند که مدیریت شهری خوب در سایه تمرکززدایی از سازمانها اتفاق می‌افتد و همین تمرکززدایی سبب مشارکت شهروندان در امر مدیریت شهری می‌شود که

جزئی از سرمایه اجتماعی است.

۸. لطیفی و عظیمی در مقاله «سرمایه اجتماعی و نقش آن دربرنامه ریزی و مدیریت شهری» دیدگاه نظری حاکم بر برنامه ریزی و مدیرت شهری و سرمایه اجتماعی تشریح و در نهایت بر تقویت سرمایه اجتماعی به عنوان عناصر قوام بخش فعالیت‌های مشارکت جویانه و ضرورت آن در جهت اعمال مدیریت شهری موثر و کارا تاکید شده است و به این نتیجه می‌رسد که بین موفقیت برنامه ها و روش های مدیریتی شهرها و سطح مشارکت پذیری آنها رابطه مستقیم وجود دارد

۹. رفیعیان و هودسنی در مقاله «مدیریت و سرمایه اجتماعی» سعی دارد نشان دهد که با استفاده از رویکرد توسعه محله پایدار می‌توان از پتانسیل‌های موجود در بافت محله و عملکردهای موجود در آن استفاده نموده و گروه های بالقوه و تشکل های محلی را به عنوان سرمایه اجتماعی به صورت فعال، عمیق، موثر و متمرکز سازماندهی نمود، بطوری که علاوه بر ایجاد فضایی بهتر برای زندگی،کار و تفریح در ایجاد هویت مکانی و اجتماعی آنها نیز نقش موثری ایفا نماید که کیفیت فضا و عرصه‌های عمومی شهرها را بهمراه دارد.

جدول ۱. پیشینه پژوهش‌های انجام‌گرفته؛ ماخذ: یافته‌های تحقیق.

محقق	سال	نتایج پژوهش	محقق	سال	نتایج پژوهش
جاکوبز	۱۹۶۰	وی به اصلاح تمامی جنبه‌های توسعه شهر و برنامه‌ریزی شهری اهتمام داشت و مفهوم سرمایهٔ اجتماعی را در ارتباط با مباحث فضای کالبدی شهر و محلات شهری مطرح نمود.	مدنی	۱۳۹۱	معیار دموکراسی قوی و فرهنگ و همزیستی بیشترین تأثیر را بر توسعه اجتماع محلی در نارمک داشته و در مراحل بعدی به ترتیب اطلاعات و ارتباطات، آموزش و بهزیستی و سلامت قرار می‌گیرند.
رفیعیان	۱۳۹۱	با افزایش سرمایهٔ اجتماعی در محله میزان مشارکت خانوارها در طرح‌های بهسازی محله افزایش خواهد یافت.	چراغی	۱۳۹۲	میانگین سرمایهٔ اجتماعی و هم‌چنین حکمروایی خوب در میان شهروندان در سطح پایینی قرار دارد.
تام رایس	۲۰۰۱	انجمن‌های محلی و درگیرشدگی مدنی افراد به‌عنوان سرمایهٔ اجتماعی، مایه تشویق و وادار کردن حکومت به حکمروایی بهتر با پاسخگویی و کارآمد بیشتر شده است	رضازاده	۱۳۹۲	رابطه معنادار بین سرمایه‌های محلی و پایداری محلی تأیید شده است.
موسوی	۱۳۸۵	نوع ارزیابی ساکنین از محیط محله با میزان سرمایهٔ اجتماعی ارتباط دارد.	رفیع پور	۱۳۹۲	بین شاخص‌های سرمایهٔ اجتماعی همبستگی بالا و مثبتی با تمایل مشارکت به محله وجود دارد.
خاکپور و همکاران	۱۳۸۸	می‌توان با تقویت سرمایهٔ اجتماعی به پایداری محله‌ای دست‌یافت.	فرزانه	۱۳۹۲	بین مؤلفه‌های کیفیت فضایی و سرمایهٔ اجتماعی رابطه مستقیم و معناداری وجود دارد.
شفیعا	۱۳۸۹	میان سرمایهٔ اجتماعی و توسعه پایدار اقتصادی محله، رابطه مثبت و معنادار برقرار است.	زنگنه	۱۳۹۳	همچنین اعتماد اجتماعی به مدیریت شهری یکی از مهم‌ترین جنبه‌های سرمایهٔ اجتماعی است.

محقق	سال	نتایج پژوهش	محقق	سال	نتایج پژوهش
اردشیری	۱۳۹۰	در محله‌هایی که مناسبات اجتماعی در طول سالیان به‌واسطهٔ روابط چهره به چهره میان ساکنان شکل‌گرفته است، درجه بالاتری از اعتماد، همبستگی و انسجام اجتماعی وجود دارد	عبداللهی	۱۳۹۳	معیارهای هویت و خوانایی، پویایی و سازگاری، دسترسی به شبکه ارتباطات و خدمات، احساس تعلق، تنوع و سرزندگی، ظرفیت قابل‌تحمل محله و امنیت و ایمنی بر پایداری محله سنگ سیاه مؤثر است.
خمر	۱۳۹۰	بر اساس تحلیل صورت گرفته به روش تاپسیس نواحی پنج‌گانه قوچان در سه سطح برخوردار، نیمه برخوردار و فرو برخوردار قرارگرفته‌اند.	جواد زاد اقدم	۱۳۹۵	نتایج تحقیق بیانگر آن است که رابطه‌ای مستقیم و معناداری بین متغیر سرمایهٔ اجتماعی و پایداری محله‌ای وجود دارد.

مبانی نظری

انواع سرمایه

سرمایه ثروتی است مولد یا منبعی است که شخصی جهت ایجاد درآمد به کار می‌برد. «بوردیو» برداشتی وسیع‌تر از سرمایه ارائه می‌دهد، به طوری‌که وی تصریح می‌کند: سرمایه هر منبعی است که در عرصه خاصی اثر بگذارد و به فرد امکان دهد سود خاصی را از طریق مشارکت و رقابت بر سر آن به دست آورد. بنابراین می‌توان گفت که دریافت بوردیو از سرمایه وسیع‌تر از معنای پولی سرمایه در اقتصاد است. سرمایه یک منبع عام است که می‌تواند شکل پولی و غیر پولی و هم‌چنین ملموس و غیرملموس به‌خود گیرد. سرمایه فرهنگی، سرمایه انسانی، سرمایه دینی، سرمایه اجتماعی و انواع مختلف سرمایه به‌شمار می‌روند. لذا انواع سرمایه عبارتنداز:

۱. «**سرمایه طبیعی**»: شامل امکانات و دارایی های طبیعی و زیست محیطی در اختیار یک جامعه مانند: آب، معادن، جنگل، خاک، سرزمین و غیره می‌شود.

۲. «**سرمایه فیزیکی**»: شامل مجموعه ماشین‌آلات کارخانه‌ها، سازه‌ها و تجهیزات زیربنایی، و ساختمان است که مصنوع بشری می‌باشند. این نوع سرمایه عینی‌ترین نوع سرمایه است که برای مصرف فوری به‌کار نمی‌رود و کار تولیدی را تقویت می‌کند (Marshal, 52:1998). چیزی است که در ساختمان، زمین یا تجهیزات مولد وجود دارد (پاتنام و دیگران، ۱۳۸۳، ص ۲۸).

۳. «**سرمایه انسانی**»: قابلیت و توانمندی‌های انسانی که مبتنی بر دانش و تخصص و مهارت‌های انسانی می‌باشند. این مفهوم بیشتر در ادبیات، اقتصاد و آموزش و پرورش مطرح بوده و کسانی چون شولتز وکلمن در طرح و بسط آن نقش تعیین کننده‌ای داشته‌اند. سرمایه انسانی ناشی از هر عملی است که توانایی تولیدی فرد را افزایش می‌دهد (Marshal, 131:1998). این سرمایه شامل مهارت‌ها و تحصیلات می‌شود که فرد کسب می‌کند و به وی در نزدیک شدن به منابع کمیاب و مطلوب جامعه کمک می‌کند (پاتنام و دیگران، ۱۳۸۳، ص ۲۸).

٤. «**سرمایه فرهنگی**»: این مفهوم از جانب پیر بوردیو مطرح شده است و به معنای ویژگیها و عادات حاصل شده از فرایند جامعه‌پذیری وخصیصه‌های ارزشمند فرهنگی است که بیانگر صلاحیت‌های اجتماعی و فرهنگی می‌باشد. این سرمایه مجموعه دارایی‌های فرهنگی است که فرد برای دستیابی به منابع کمیاب و مطلوب در جامعه از آنها استفاده می‌کند و دارای ویژگی سرمایه بودن هستند مثل توانایی‌های زبانی و هنجارهای مؤثر درونی شده. در اینجا منظور از فرهنگ جنبه غیرمادی مفهوم کلی فرهنگ درجامعه شناسی است(Marshal,1998:133).

۵. «**سرمایه اجتماعی**»: دلالت بر مجموعه روابط، شبکه‌ها، تعاملات، انجمن‌ها و موسساتی دارد که به واسطه هنجارها و ارزش های مشترک شکل گرفته و موجب گرمی اجتماع انسانی

شده و کنش متقابل اجتماعی را تسهیل می‌نماید (غفاری، ۱۳۸۰، ص ۸٤).

سرمایه اجتماعی

در سال‌های اخیر ابعاد پایداری اجتماعی به عنوان اساس توسعه پایدار مورد بررسی‌های متعددی قرار گرفته است. این مفهوم همراه با مفهوم توسعه پایدار نقش مهمی را در بحث ها،تحقیق و برنامه ریزی دارد. ابعاد توسعه پایدار و سرمایه اجتماعی در یک ساختار عمودی تعریف شده است؛ بنابراین، توسعه پایدار فقط در مورد سیاست‌های محیطی نیست و به دست آوردن آن بدون حل مشکلات اجتماعی و اقتصادی در محلات ممکن نمی‌باشد (Rafieian:2014,122). لذا، سرمایه اجتماعی به یکی از بحث‌انگیزترین و جنجالی‌ترین مفاهیم علوم اجتماعی و پژوهش‌های توسعه تبدیل شده است. این مساله نه تنها در اروپا و آمریکا به واسطه وجود ماهیت بسیار فردگرایانه روابط اجتماعی معاصر مورد توجه قرار گرفته بلکه در عین‌حال سرمایه اجتماعی به سرعت به ابزار تحلیل اصلی پژوهش‌های جدید توسعه اقتصادی و اجتماعی در کشورهای درحال توسعه تبدیل شده است. با وجود آن‌که در اکثر مطالعات به نقش سرمایه اجتماعی در حوزه‌های مختلف توجه شده است. در بحث توسعه به نوعی اهمیت سرمایه اجتماعی رنگ بیش‌تری می‌گیرد. طی سالیان متمادی اکثر برنامه‌های توسعه‌ای حول محور سرمایه اقتصادی دور می‌زد و مفاهیمی مانند تولید ناخالص ملی بر اندیشه‌های توسعه‌ای مسلط بوده و اکثر این برنامه‌ها توسط سازمان‌های بین‌المللی و با دیگری ی دولت‌های جهان سوم یکی پس از دیگری تنظیم و فرمول‌بندی می‌شد. ایران نیز از این امر مستثنی نبوده و برنامه‌های توسعه‌ای تحت تاثیر دیدگاه‌های موجود در جهان، به صورت هنجاری و از بالا به پایین، از خارج تدوین و به محله اجرا درآمد (لهسایی‌زاده، ۱۳٦۸، ص ۱۱۷). همچنین سرمایه اجتماعی ابزاری برای ارزیابی بهره گیری از اعتماد، هنجارها و شبکه‌های جوامع ارزیابی شده برای اندازه گیری سطحی از سرمایه است و در اینجا نقش گروه ها و نهادهای جامعه حائز اهمیت می‌باشد (Putnam,1995:373). «پورتس»[3] در میان محققانی است که حضور سرمایه اجتماعی را در جامعه مهاجر تسخیر شده می‌داند او سرمایه اجتماعی را به عنوان توانایی برای صادر کردن دستور برای منابع کمیاب به موجب عضویت در شبکه و ساختارهای گسترده تر تعریف کرده است (Hasan-ah, 2015:386). واژه و روح سرمایه اجتماعی سابقه ذهنی و طولانی در علوم اجتماعی دارد، ولی سابقه این اصطلاح به معنایی که امروزه به‌کار می‌رود به بیش از ۹۰ سال پیش (۱۹۱٦) و نوشته‌های «لیداجی هانیفان» سرپرست وقت مدارس ویرجینیای غربی در آمریکا بر می‌گردد. او در توصیف سرمایه اجتماعی می‌گوید: «چیزی ملموس که بیش‌ترین آثار را در زندگی روزمره مردم دارد: حسن نیت، رفاقت، همدلی و معاشرت اجتماعی در بین افراد و خانواده‌ها که سازنده واحد اجتماعی‌اند» (ولکاک و دیگران، ۱۳۸٤،

جدول ۲. برخی تعاریف سرمایه اجتماعی؛ ماخذ: نگارندگان.

صاحبنظران	تعاریف سرمایه اجتماعی
بلیویو، اریلی، وید	یک شبکه ارتباطی شخصی منحصر به فرد و وابستگی نهادی ممتاز
پورتس، اسنسبرانر	توانایی افراد برای منافع پایدار از طریق عضویت در شبکه های اجتماعی یا ساختارهای اجتماعی دیگر (Portes & Sensenbrenner, 1993: 6)
برهم، ران	بافتی از ارتباطات تعاونی میان شهروندانی که به یکدیگر برای رفع مشکلات کمک می کنند
فوکویاما	توانایی افراد برای همکاری و تعاون با هم برای اهداف عمومی در گروه ها و سازمان ها
جیمز کلمن	سرمایه اجتماعی چیز واحدی نیست بلکه انواع چیزهای گوناگون است که همه ی آنها دو ویژگی مشترک دارند؛ اول، شامل جنبه های از یک ساخت اجتماعی هستند. دوم، کنش های معین افرادی را که در درون ساختارند اعم از اشخاص حقیقی یا عاملان حقوقی تسهیل می کنند (Coleman, 1990: 302)
کولیر	سرمایه اجتماعی یک دسته از کنش های اجتماعی است و شامل آن دست های است که یا خود بادوام هستند یا بر روی آنهایی که با دوام هستند، اثر می گذارند

3. Portes

جدول ۳. شاخصهای سنجش سرمایه اجتماعی؛ ماخذ: موسوی، ۱۳۸۵.

شاخص های سرمایه اجتماعی	نظریه پرداز
آگاهی، مشارکت، نهادهای مدنی (Field, 124:2003)	پاتنام
مشارکت در اجتماع محلی، کنشگرایی در یک موقعیت اجتماعی، احساس اعتماد و امنیت، پیوندهای همسایگی، ظرفیت پذیرش تفاوتها، بهادادن به زندگی، پیوندهای کاری، پیوندهای دولتی و خانوادگی (شریفیان ثانی، ۱۳۸۰)	بولن وانیکس
اعتماد: این شاخص در پیمایش ارزشهای جهانی[۲۳] استفاده شده است. قابل ذکر است که به نظر فیلد اعتماد بُعدی از سرمایه اجتماعی نیست، بلکه حاصل سرمایه اجتماعی است و یک راه فرعی برای سنجش سرمایه اجتماعی است و نه یک شاخص جامع (Field, 125:2003)	انیگهارت
پیوند همسایگی، شبکه اجتماعی، مشارکت مدنی، که این ابعاد در ارتباط با اعتماد اجتماعی مورد بررسی قرار می گیرند. (غفاری، ۱۳۸۳، ص ۱۰۲)	لی، پیکلز، ساویج

ص ٥٣٤).

سرمایه اجتماعی، از جملهٔ مفاهیمی است که در دوران جدید موردتوجه علوم مختلف قرار گرفته است؛ به‌طوری که بسیاری از برنامه ریزان و مدیران، آن را یکی از مشخصه‌های توسعهٔ محلی به شمار می‌آورند. تقویت سرمایهٔ اجتماعی موجب تحرک و تشریک مساعی بین گروه‌های اجتماعی، توسعه و بهبود پایه‌های دموکراسی در سطوح پایین، ایجاد اعتماد به نفس در سطوح فردی، و اجتماع محله‌ای، افزایش مشارکت اجتماعی، ازدیاد رهبران بومی- محلی و بالاخره ایجاد حالتی می‌شود که در آن، مشکلات اجتماعی به وسیلهٔ خود اعضای محله حل می‌شود. باید اشاره کرد موضوع محله در متون اسلامی در غالب روابط همسایگی و حقوق مربوط به آن مطرح می‌شود که بخش قابل توجهی از آن همان مفاهیم سرمایهٔ اجتماعی است که امروزه مورد تأکید می‌باشد (زاهدی‌اصل، ۱۳۸۳، ص ۲۸۸).«کلمن» سرمایه اجتماعی را فرآیندهایی اجتماعی می‌داند که با تسهیل کنش اعضای خود، منافع‌شان را ارتقاء میدهد. بوردیو موقعیت‌ها و روابطی که در درون گروه‌ها و شبکه‌های اجتماعی دسترسی به فرصت‌ها، اطلاعات، منابع مادی و موقعیت اجتماعی را برای افراد افزایش می‌دهد سرمایه اجتماعی می‌داند. پاتنام سرمایه اجتماعی را مجموعه‌ای از ارتباطات افقی بین افراد و نیز وجوه گوناگون سازمان‌های اجتماعی نظیر اعتماد، هنجارها و شبکه‌ها می‌داند که با ایجاد و تسهیل امکانات هماهنگ، منافع متقابل وکارآیی جامعه را افزایش می‌دهد (ملاحسنی، ۱۳۸۱). (جدول ۳)

«فوکویاما» مجموعه معینی از هنجارها یا ارزش‌های غیررسمی اعضای گروهی که تعاون و همکاری میانشان مجاز است و در آن سهیم و ذی‌نفع هستند را سرمایه اجتماعی می‌داند. تاج‌بخش سرمایه اجتماعی را به صورت آگاهی شهروندان نسبت به مسائل عمومی که در چهارچوب اعتماد و هنجارهای عمل متقابل و به واسطه تشکل‌های داوطلبانه و به صورت افقی سازمان یافته‌اند و خارج از حوزه دولت و اقتصاد قرار دارند و کنش‌های جمعی عامالمنفعه‌ای را موجب می‌شوند، تعریف می‌کند (تاج‌بخش، ۱۳۸٤، ص ٤٥). سرمایه اجتماعی حاصل انباشت منابع بالقوه و یا بالفعلی مانند (تخصص‌ها و مهارت‌ها) است که مربوط به مالکیت یک شبکه بادوام از روابط کم‌وبیش نهادینه شده در بین افرادی است که با عضویت در یک گروه ایجاد می‌شود و به عبارتی سرمایه اجتماعی مجموعه هنجارهای موجود در سیستم‌های اجتماعی است که موجب ارتقای سطح همکاری اعضای آن جامعه گردیده و موجب پایین‌آمدن سطح هزینه‌های تبادلات و ارتباطات می‌گردد (منظور و یادی‌پور، ۱۳۸۷، ص ۱٤۳). پاتنام سرمایه اجتماعی را از دیدگاه ارزشمندی شبکه‌های اجتماعی مورد بررسی قرار می‌دهد و مدعی است که تماس‌های اجتماعی، بر کارایی افراد و گروه‌های اجتماعی مؤثر خواهند بود (الوانی و شیروانی، ۱۳۸۵، ص ۸۱). از دیدگاه کلمن، سرمایه اجتماعی عبارت است از ارزش آن جنبه از ساختار اجتماعی که به عنوان منابعی در اختیار اعضا قرار می‌گیرد تا توانایی رسیدن به اهداف خود را به دست آورند. به عبارت دیگر کلمن از سرمایه اجتماعی تعریفی کارکردی ارائه داده است (Colman;1990: 241).

جدول ٤. تعاریف مختلف از سرمایه اجتماعی؛ ماخذ: پورجعفر، ۱۳۹۰، صص ۲۰۴-۲۰۵

صاحب نظر	تعریف سرمایه اجتماعی	ماخذ
کلمن	ساختار اجتماعی شامل تکالیف و انتظارات، مجاری اطلاع رسانی، هنجارها و ضمانت اجرایی است که انواع خاصی از رفتار را تشویق کرده یا منع می نماید.	کلمن، ۱۳۷۷: ٤٦٢-٤٧٠
بوردیو	سرمایه اجتماعی مستلزم شرایطی به مراتب بیش از وجود صرف شبکه پیوندها می باشد. در واقع، پیوندهای شبکه ای باید از نوع خاصی باشند، یعنی مثبت و مبتنی بر اعتماد. روابط نهادی شده مبتنی بر اعتماد بدون رعایت تکالیف و حقوق متقابل ممکن نیست پس مفهوم شهروندی که تکالیف و حقوق است ارتباط تنگاتنگی با مفهوم سرمایه اجتماعی دارد.	پورجعفر، محمودی نژاد ، ۱۳۸۰: ۱۹
پوتنام	از نظر پوتنام سرمایه اجتماعی عبارت است از پیوندهای بین افراد و هنجارهای اعتماد و کنش و واکنش متقابل که از این پیوندها ناشی می شوند.	شارع پور، ۱۳۸۰: ۱۹
باس	باس معتقد است نظریه سرمایه اجتماعی معطوف به قضایایی درمورد شرایطی است که تحت آن حکومت ها و اجتماعات محلی بتوانند برای نیل به اهداف مشترک تعاون و همکاری داشته باشند.	غفاری، به نقل قول از پورجعفر، ۱۳۸۳
فوکویوما	فرانسیس فوکویوما سرمایه اجتماعی را مجموعه معینی از هنجارهای موجود در سیستم های اجتماعی می داند که موجب ارتقای سطح همکاری اعضای آن جامعه گردیده و موجب پایین آمدن هزینه های تبادلات می گردد.	فوکویوما، ۱۳۷۹: ۸٤
بیکر	به نظر بیکرسرمایه اجتماعی به منابع فراوانی که از طریق شبکه های فردی یا سازمانی قابل دسترسی هستند اشاره دارد. این منابع شامل اطلاعات، نظریات، راهنمایی ها، فرصت های کسب و کار، سرمایه مالی قدرت، حمایت اساسی، خیرخواهی، اعتماد و همکاری می باشد.	بیکر، ۱۳۸۲: ٤٠
گیدنز	اعتماد را عامل احساس امنیت وجودی می داند که موجود انسانی منفرد را در نقل و انتقال‌ها دربحران‌ها و در حال و هوایی آکنده از خطرهای احتمالی قوت قلب می بخشد.	گیدنز، ۱۳۷۸: ٦٣

«فوکویاما، کوهن[4] و پروساک[5]» (۲۰۰۲)، سرمایه اجتماعی را اساسی از ارتباطات فعال در میان مردم توصیف می‌کنند که شامل: اعتماد، درک متقابل، ارزش‌ها و رفتارها است که باعث به هم پیوستن اعضای شبکه‌های انسانی، گروه‌ها و ایجاد تعاون بین آن‌ها می‌شود (Alik & Realo, 2004: 38). فوکویاما بر وجود هنجارها و ارزش‌های غیررسمی در یک گروه تأکید دارد. وی سرمایه اجتماعی را اینگونه تعریف می‌کند: سرمایه اجتماعی را به سادگی می‌توان به عنوان وجود مجموعه معینی از هنجارها یا ارزش‌های غیررسمی تعریف کرد که اعضای گروهی که همکاری و تعاون میان آن‌ها مجاز است، در آن سهیم هستند (تنهایی و همکاران، ۱۳۸٦، ص ٤٥).

سرمایه اجتماعی یکی از فاکتورهایی است که نقش بسیار مهمی در امنیت اجتماعی یک جامعه دارد و امروزه این سرمایه، نقشی بسیار مهم تر از سرمایه فیزیکی و انسانی در جوامع ایجاد می‌کند و در غیاب سرمایه اجتماعی، سایر سرمایه‌ها اثر بخشی خود را از دست می‌دهند. کارکرد سرمایه اجتماعی در بعد امنیت، حداقل سه مؤلفه اساسی دارد:

۱. اعتماد بین دولت و شهروندان.
۲. احساس وجود هنجارهای مشترک.
۳. ارتباطات مناسب با شبکه ارتباطی (اخترمحققی، ۱۳۸۱، ص ۱۱۵).

سرمایه اجتماعی دارای یک هویت واحد نیست، بلکه

4. Cohen
5. Presoak

تنوعی از هویت‌های چندگانه است که در مجموع دارای دو مشخصه هستند: ۱. تمام آنها دارای رویکردهای مختلف به یک ساختار اجتماعی هستند و ۲. کنش‌های مشخصی را برای اشخاصی که در درون این ساختار قرار دارند، تسهیل می‌کنند (Coleman, 1994:302). سرمایه اجتماعی در روابط میان افراد تجسم می‌یابد و هنگامی سرمایه اجتماعی به وجود می‌آید که روابط میان افراد به شیوه‌ای دگرگون شود که کنش را تسهیل کند (شیخی، ۱۳۸۷، ص ۸۷). به نظر پاکستون (۱۹۹۹)، سرمایه اجتماعی دو مؤلفه پیوستگی‌های عینی بین افراد به عنوان شبکه عینی که افراد را در یک فضای اجتماعی به یکدیگر پیوند می‌دهد و نوعی پیوند ذهنی که موجب شکل‌گیری روابط مبتنی بر اعتماد متقابل و روابط عاطفی مثبت اعضای جامعه نسبت به یکدیگر می‌شود را شامل می‌شود. سرمایه اجتماعی نوعی انرژی بالقوه و تسهیل‌کننده کنش است که می‌تواند در سطوح مختلف ساختار اجتماعی، سطوح خرد، میانی و کلان مورد استفاده قرار گیرد (همان). لذا، انسجام درونی اجتماعی و فرهنگی جامعه، هنجارها و ارزش‌های حاکم بر کنش متقابل مردم و نهادهایی که این هنجارها و ارزش‌ها در آن جایگزین می‌شوند را سرمایه اجتماعی دانسته است (قدوسی، ۱۳۸٤، ص ۱۲۸). تولایی و شریفیان‌ثانی سرمایه اجتماعی را مجموعه‌ای از شبکه‌ها، هنجارها، ارزش‌ها و درکی می‌دانند که همکاری درون گروه‌ها و بین گروه‌ها را در جهت کسب منافع متقابل و رسیدن به اهداف مشترک به طرز کارآمدتر، تسهیل می‌کند و این سرمایه را غالبا با تنوع مشارکت افراد در زندگی جمعی و وجود عامل اعتماد در بین آنان بیان می‌کنند (تولایی و دیگری، ۱۳۸٤). سرمایه اجتماعی به دلیل توانایی در توضیح بسیاری ازپدیده‌های جامعه مدرن، توانسته است جایگاه مهمی را در ادبیات علمی جهان کسب نماید. دراکثر رشته‌های علوم اجتماعی به نوعی از این مفهوم استفاده می‌شود و به یک مفهوم بین‌رشته‌ای تبدیل شده است. سرمایه اجتماعی به یکی از بحث‌انگیزترین و جنجالی‌ترین مفاهیم علوم اجتماعی‌و پژوهش‌های توسعه تبدیل شده است و حجم ادبیات دانشگاهی و سیاسی مرتبط با آن به سرعت درحال افزایش است (تاجبخش، ۱۳۸۵، ص ۹۱).

سرمایه اجتماعی در دو دهه گذشته بعنوان یکی از شاخص‌ترین مفاهیم در علوم اجتماعی و برنامه‌ریزی شهری پدیدار گشته است. این مفهوم توانست با گسترش نظری و تجربی جایگاه تعریف شده‌ای در میان نظریه‌های جامعه شناسی به خود اختصاص دهد. این امر مرهون جمیز کلمن جامعه‌شناس آمریکایی و تحقیق او در زمینه مشارکت در امور مدرسه در شهر شیکاگو است. پس از آن پیربوردیو در فرانسه و مطالعه پانتام در زمینه رابطه سرمایه اجتماعی و نهادهای دموکراتیک در ایتالیا از عوامل در گسترش این مفهوم بوده اند (توسلی،۱۳۸٤، ص ٦۹). از نظر فوکویاما سرمایهٔ اجتماعی زنجیری است که جامعه را به صورت متصل نگه داشته و بدون آن هیچ گونه رشد اقتصادی اتفاق نخواهد افتاد و جامعه به شیوهای نگران‌کننده از هم فرو خواهد پاشید (Fuku-,2001: 7 yama). از نظر «کلاوس اوفه» اندیشمند مکتب فرانکفورت اعتماد و هماهنگی اجتماعی، دو کارکرد عمده در سرمایهٔ اجتماعی به شمار می‌رود که اعتماد موجب آزادی بیشتر، به‌کارگیری بیشتر توانمندی و خلاقیت شهروندان، فائق‌آمدن بر عدم کارآیی آیین‌نامه‌ها و مقررات و احساس امنیت می‌شود (Offe: 1999,42-46). بنابراین سرمایه اجتماعی را میتوان به عنوان یک عامل مؤثر در افزایش و کارآیی سایر اشکال سرمایهٔ انسانی، اقتصادی و کالبدی دانست که از یک طرف، انسجام بخشِ روابط میان انسانها با سازمانها و شبکه‌های ارتباط جمعی و گروهی به شمار میرود و از طرف دیگر بستر مناسبی برای بهره برداری سرمایه‌های انسانی، فیزیکی و موفقیت جامعه فراهم میآورد (نادری و همکاران، ۱۳۸۷، صص ۸۷–۸۵). فوکویاما معتقد است که اغلب تعاریف ارائه شده بر نمودهای سرمایه اجتماعی و نه خود آن‌ها اشاره می‌کنند. او معتقد است که اعتماد، شبکه‌ها و جامعه مدنی و غیره که به سرمایه اجتماعی مربوطند، تماماً محصول جانبی این پدیده هستند که در نتیجه سرمایه اجتماعی به وجود می‌آیند ولی سرمایه اجتماعی را تشکیل نمی‌دهند. از نظر وی سرمایه اجتماعی شکل و نمونه ملموسی از یک هنجار غیر رسمی است که باعث ترویج دیگری بین دو نفر می‌شود(فوکویاما، ۱۳۸٤، ص ۱٦۹).

مدیران شهری، برای تحقق یک شهر پایدار، لزوما به سرمایهٔ اجتماعی نیاز دارند (نوابخش و فدوی، ۱۳۸۷، ص ۲۲) که از طریق شناخت و تحلیل شبکه‌ها، اعتماد، وظایف و الزامات متقابل، هنجارهای عملیاتی و دانش محلی، این بهره‌مندی میسر می‌شود (Evanc, 2011: 29). سرمایهٔ اجتماعی در سطح محله با ایجاد یک ساخت چندسطحی و به عنوان سرمایهٔ اجتماعی ساختاری، به مدیریت مشارکتی کمک می‌کند (عبداللهی، ۱۳۸۹، ص ۸۷) و با بسیج سرمایه‌ها، به توسعهٔ مورد خواست منجر می‌شود (معصومی، 1390، ص 17؛ Gulumser et al, 2012: 120).

جدول ۵. مولفه‌ها و شاخص‌های سرمایه اجتماعی؛ ماخذ: کاووسی، ۱۳۸۵

ابعاد	مولفه ها	شاخص ها
اجتماعی	اعتماد	اعتماد به اکثر مردم، به همکاران، به دقت و صحت کار دیگران و غیره؛
	روابط متقابل	دوستی با همکاران، باور کمک به دیگران، شرکت در مراسم اجتماعی و غیره؛
	مشارکت	تصمیم گیری در محل زندگی، شرکت در پروژ های محلی و غیره؛
	آگاهی عمومی	تولید اطلاعات، میزان سعی در کشف واقعی بودن اطلاعات و غیره؛
	اخلاقیات	میزان باور به صداقت، باور به عدالت، توجه به مصلحت عامه و غیره؛
	مسئولیت‌اجتماعی	باور به جمع به جای فرد ، مسئول بودن در برابر دیگران و غیره؛
فرهنگی	مقررات رفتاری	احترام به باورهای سایرین، باور به رعایت عرف، رعایت قوانین و غیره؛
	نرم ها و هنجارها	صرفه جویی، غرور، احترام به دیگران، نوآوری، مدرک تحصیلی و غیره؛
	ارزش ها	تحصیلات، وجود روحیه تعاون، باور به کرامت انسانی و غیره؛
	دین و ایدئولوژی	باور به دین، اعتقادات مذهبی، پایبندی و تعهد به دین و غیره؛
	نمادها	تا چه اندازه نمادها را می شناسید، سمبل ها چیستند و غیره؛
	جو و فضا	ترس عمومی، فردگرایی، دموکراسی، پاسخگویی و غیره؛
سیاسی	امنیت	امنیت محله، سابقه حمله در محیط، باور به امنیت اجتماعی و غیره؛
	قانون مداری	رعایت قانون، باور قانون، رعایت عدالت و غیره؛
	رسانه ها	نقش رسانه ها، سانسور در رسانه ها، باور مردم به رسانه ها و غیره؛
اقتصادی	ارزش روز شرکت	قیمت ها، دارایی ها، بورس بازی، بازار رقابت و غیره؛
	میزان هزینه ها	میزان هزینه، بودجه، تخصیص منابع و غیره؛

مدیریت مطلوب شهرها و توسعهٔ محلات شهری، تا حد زیادی به نحوهٔ مدیریت منابع و سرمایه‌های اجتماعی شهری وابسته است (Lopez-gun, 2012: 1140). در شهرهایی که میزان بهره‌مندی از سرمایهٔ اجتماعی در مدیریت آنها بالا است، اهداف توسعهٔ شهری تعریف شده از طرف مدیران، تا حد زیادی محقق می‌شوند (Weil & et al, 2012: 110).

صورتهای شناختی سرمایه اجتماعی

سرمایه اجتماعی به صورت‌های شناختی زیر قابل بیان می‌شود:

۱. «**هنجارها، شبکه‌ها و ارزش‌ها**» که از مفاهیم جامعه‌شناختی و عرفی- الگوهای رفتاری، ارتباطات و تعاملات اجتماعی و سیستم‌های اعتقادی مشترک- ریشه می‌گیرند و به مراتب بالاتری از اعتماد و عمل متقابل افراد اجتماع کمک میکنند (Putnam, 2000:96).

۲. «**پیوستگی‌ها، پیوندهای ارتباطی و ارتباط پیوندی**» که پیوستگی به ارتباطات، تعاملات، کنشها و روابط اجتماعی افراد در عرصه‌های اجتماع‌پذیر جامعه یا نهادها اشاره دارد. پیوندهای ارتباطی، روابط و تعاملات افقی میان گروههای اجتماعی را نشان میدهند و ارتباطات پیوندی، به ارتباطات عمودی یا قطری با دیگر گروههای اجتماعی اشاره دارد (Wool-cock, 2000:65-78).

۳. «**اعتماد، همکاری و تمایل متقابل**» که بر مفاهیم جامعه‌شناختی ویژه‌ای اشارت دارند و از آنجا که رفتارهای اجتماعی، ریشه در رفتارهای متقابل و معامله به‌مثل دارند، در بستر دستیابی به‌مطالبات عمومی و اهداف مشترک اجتماعی است که میزان اعتماد متقابل و روابط پایدار اجتماعی تعیین و ارزیابی می‌شود (Fukuyama,1995:13).

٤. «**فرصت‌ها، انگیزش‌ها و قابلیت‌ها**» که به برآمدهای ساختاری و برآمدهای بطنی در فراشد شکل گیری سرمایه اجتماعی در عرصه‌های اجتماعی اشاره دارند، چنان چه از دیگاه آدلر وکوان، به علت ناکافی بودن اعتمادهای موجود در دنیا و میزان ارتباطات و تعاملات اجتماعی است که این قابلیت را فراهم میکنند تا منابعی پویا و در دسترس برای تحقق اهداف اجتماعی فراهم شود (Adler,kwan,2000:18).

ابعاد سرمایه اجتماعی

یکی از مشهورترین مدلها در مورد سرمایه اجتماعی مدل سرمایه اجتماعی «ناهاپیت و گوشال» است که داری سه بعد می‌باشد بعد ساختاری، بعد رابطه‌ای و بعد شناختی (Ghoshal 1998):

۱. «**بعد ساختاری سرمایه اجتماعی**»: بعد ساختاری از سه عنصر روابط شبکه‌ای، پیکربندی شبکه و تناسب سازمانی تشکیل می‌شود. ناهاپیت و گوشال(۱۹۸۸)، بعد ساختاری سرمایه اجتماعی را الگوهای کلی اتصالات میان افراد، یعنی آنهایی که با هم در یک شبکه در ارتباط هستند تعریف میکنند. این بعد، الگوی کلی روابطی را که در اجتماع یافت می‌شود درنظر دارد؛ به عبارت دیگر، این بعد میزان ارتباطی که افراد با یکدیگر برقرار می‌کنند را در برمی گیرد.

۲. «**بعد رابطه‌ای سرمایه اجتماعی**»: ماهیت روابط در یک اجتماع را در برمی گیرد و به انواع روابط فردی می‌پردازد که افراد در طول تعاملات خود ایجاد می‌کنند و بر اعتماد کردن و قابل اعتماد بودن در ارتباط‌ها تأکید دارد. این بعد دربرگیرنده مؤلفه‌هایی چون اعتماد، هنجارها، تعهدات، روابط متقابل و تعیین هویت مشترک است. کانون توجه بعد رابطه‌ای سرمایه اجتماعی بر روابط خاصی از قبیل احترام، اعتماد، امانت داری، مهربانی و صمیمیت استوار است که افراد در برخورد با دیگران به نمایش می‌گذارند؛ به‌عبارت دیگر، درحالی‌که بعد ساختاری بر این امر متمرکز است که آیا افراد باهم در ارتباط هستند یا خیر، بعد رابطه‌ای بر ماهیت و کیفیت روابط متمرکز می‌شود.

۳. «**بعد شناختی سرمایه اجتماعی**»: به هنجارهای مشترک می‌پردازد و محور آن شناخت، یعنی فعالیتهای ذهنی و عقلی و اندیشه‌ای است و با استفاده از زبان مشترک، بینش مشترکی از اهداف و ارزش‌ها را برای اعضای شبکه فراهم می‌آورد و مقدمه فعالیت بهینه آنان را در نظام اجتماعی فراهم میکند. از نظر ناهاپیت و گوشال، بعد شناختی سرمایه اجتماعی به آن منابعی اطلاق می‌شود که اظهارات، برداشت‌ها و سیستم‌های معانی مشترک در میان اعضای گروه را فراهم می‌کند. بعد شناختی سرمایه اجتماعی شامل زبان و کدهای مشترک و معانی مشترک است.

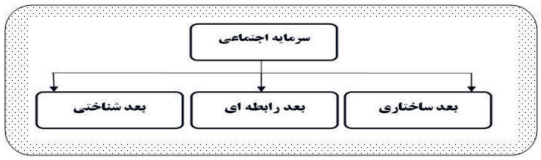

نمودار ۱. مدل سرمایه اجتماعی؛ماخذ: نگارنده بر اساس ناهاپیت و گوشال، ۱۹۸۸

سرمایه اجتماعی شبکه

ریشه‌ی سرمایه اجتماعی شبکه به ارتباطات و شبکه‌های اجتماعی برمی‌گردد. برخی محققان خصوصیات شبکه را در سه بعد طبقه‌بندی کرده‌اند:

۱. «**خصوصیات ساختی**»[۶]: اندازه[۷]، تراکم[۸]، ترکیب[۹]

۲. «**خصوصیات تعاملی**»[۱۰]: شیوه تماس، فراوانی تماس[۱۱]، صمیمیت[۱۲] و دوام رابطه

۳. «**خصوصیات کارکردی**»[۱۳]: انواع حمایت

افراد، حمایت‌های متنوعی را از اعضای شبکه خود دریافت می‌کنند. مطالعات گسترده در مورد حمایت اجتماعی نشان داده است که خویشاوندان (دور و نزدیک)، دوستان، همسایگان و همکاران منابع مهمی‌اند که می‌توان در صورت نیاز به آنان مراجعه کرد. پیوندهای گوناگون، حمایت‌های اجتماعی متنوعی را برای اعضای شبکه فراهم می‌سازند. به عبارت دیگر، با تنوع روابط، افراد به طیف وسیعی از حمایت‌های مختلف دست می‌یابند. حمایت‌های اجتماعی افراد را قادر می‌سازد تا توانایی رویارویی با مشکلات روزمره و بحران‌های زندگی را داشته باشند. حمایت‌های اجتماعی انواع متفاوتی دارند که عبارتند از: حمایت مصاحبتی[۱۴]، حمایت عاطفی[۱۵]، حمایت خدماتی[۱۶]، حمایت مالی[۱۷]، حمایت اطلاعاتی[۱۸] و حمایت مشورتی[۱۹] (به نقل از ولمن، ۱۹۹۲، ص ۲۱۰).

6. Structual characteristics
7. Size
8. Density
9. Composition
10. Interactional characteristics
11. Frequency
12. Intimacy
13. Functional characteristics
14. Companionship
15. Emotional
16. Service
17. Financial
18. Informational
19. Advice

جدول ٦. سنجه‌ها و جنبه های اجتماعی طراحی شهری؛ ماخذ: نادری، ۱۳۹۵، ص ۲۲۸.

بعد	عناصر	مولفه (معیار)	زیر معیار و سنجه
اجتماعی	مردم، ذی نفعان ،ذی نفوذان، عملکرد و فعالیت های مردم	ارتباط بین مردم و فضا	قابلیت انعطاف فضا، امکانات مختلف در محیط، فرصتهای مختلف در استفاده از فضا اعم از تفریح و سرگرمی
		ایمنی و امنیت	میزان جرم و جنایت، میزان حضور مردم در فضا، ایمنی و امنیت پیاده و سواره، وجود نظارت توسط مردم، عجین شدن فضاها باهم، وجود فعالیت بیشتر جهت حضور مردم، دسترسی طبیعی به محیط، حمل و نقل سریع، آلودگی هوا، سوانح طبیعی
		بستری برای زندگی عموم	امکان انجام تظاهرات سیاسی، جشنها، اعیاد، عزاداری ها و گردهمایی، مکانی خنثی برای تعاملات اجتماعی (امکان حضور افراد در ساعت های مختلف، دعوت کننده و قابل دسترس بدون هیچگونه عضویت خاص، باز بودن در طول ساعات اداری و خارج آن، وجود حال و هوای تفریح در فضا، در آمیختن با گروه ها و برقراری ارتباط با دیگران، تبادل اطلاعات، یادگیری امور اجتماعی مشارکت اجتماعی در اداره فضا
		قابلیت دسترسی و ممانعت	تعادل بین منافع شخصی و عموم، افزایش انعطاف-پذیری در استفاده از فضا، تفکیک بین فعالیت های آزاردهنده و فعالیتهای بی آزار و کم آزار، امکان حضور اقشار مختلف اعم از معلولین، زنان، کودکان، سالمندان، دسترسی با انواع وسایل حمل و نقل، ارجحیت با عابر پیاده یا پیاده مداری فضای شهری

دیدگاه‌های سرمایه اجتماعی، کیفیت و توسعه

این دیدگاه‌ها عبارتند از:

۱. «**دیدگاه اجتماع‌گرا**»: سرمایه اجتماعی را همان سازمان‌های محلی نظیر باشگاه‌ها، انجمن‌ها و گروه‌های مدنی می‌داند. اجتماع‌گرایان که بر تعداد و تراکم این گروه‌ها در یک اجتماع تکیه دارند، بر این باورند که سرمایه اجتماعی ذاتاً خوب است، کاربرد بیشتر آن بهتر بوده و وجود آن همیشه یک تأثیر مثبت بر رفاه اجتماع دارد.

۲. «**دیدگاه شبکه‌ای**»: دومین دیدگاه در باب سرمایه اجتماعی است. این دیدگاه که تلاش می‌کند نقاط قوت و ضعف بحث سرمایه اجتماعی را توضیح دهد؛ بر اهمیت انجمن‌های افقی و عمودی بین مردم و روابط درون و بین این واحدهای سازمان‌یافته، نظیر گروه‌های اجتماعی و شرکت‌ها، تأکید می‌کند. بر اساس نظر «گرآنووتر» در سال ۱۳۷۳، این دیدگاه مؤید آن است که پیوندهای قومی درون اجتماع، به خانواده‌ها و اجتماعات یک احساس هویت و هدف مشترک می‌دهد.

۳. «**دیدگاه نهادی**»: از منظر سومین دیدگاه سرمایه اجتماعی که ما از آن به دیدگاه نهادی یاد می‌کنیم، نیروی حیاتی شبکه‌های اجتماعی و جامعه مدنی عمدتاً محصول بستر سیاسی، حقوقی و نهادی است. استدلال این رویکرد این است که توانایی گروه‌های اجتماعی برای اقدام در کارهای جمعی، بر پایه‌ی کیفیت نهادهای رسمی‌ای که این گروه‌ها را در خود جای‌داده است، تعیین می‌شود؛ و

٤. «دیدگاه هم‌افزایی»: تلاش دارد تا آنچه از دیدگاه‌های شبکه‌ای و نهادی حاصل‌شده است را تلفیق کند. در این دیدگاه، سه نتیجه‌ی تعمیم‌پذیر به دست آمد: ۱- دولت‌ها و جوامع ذاتاً نه خوب هستند، نه بد، حکومت‌ها و گروه‌های مدنی، برای دستیابی به اهداف جمعی، تأثیرات متفاوتی دارند. ۲- دولت‌ها به‌تنهایی منابع ضروری برای پیشبرد توسعه فراگیر و پایدار را در اختیار ندارند، بنابراین ایجاد مکمل‌ها در درون و بین این بخش‌های جدا از هم ضروری است (world Develop ment,1996:60).

فضاهای عمومی شهری

«علی مدنی پور» در فصل هشتم از کتاب «فضاهای عمومی و خصوصی شهر»[20] با یک نگاه ریشه‌ای، بنیادی‌ترین تفاوت میان فضاهای عمومی و خصوصی را تفاوت میان فضای درونی انسانی و فضای بیرونی جهان پیرامون می‌داند. وی در یک تحلیل، خصوصی‌ترین فضا را فضای درون بدن بر شمرده، سپس اولین لایه که رفتار شخص، حرکات بدن و زبان در آن تبلور می‌شود را فضای شخصی می‌داند. وی به دنبال این مطلب خصوصی بودن فضا را عمدتاً به ملک خصوصی ارجاع داده و در یک تعریف کلی حوزه خصوصی را بخشی از زندگی شخص می‌داند که وی در محدوده‌ای شخصی و به دور از دید و اطلاع مردم یا کنترل حکومت و مقامات رسمی، آن را کنترل می‌کند (مدنی‌پور، ۱۳۸٤، ص ۲۷-۲٦). «تیبالدز»،[21] هم در تعریف خود از عرصه عمومی به این مفهوم اشاره می‌کند. از دیدگاه وی عرصه‌های عمومی مهمترین بخش شهرها و محیط‌های شهری هستند. در چنین عرصه‌هایی بیشترین تماس ارتباط و تعامل بین انسان‌ها رخ می‌دهد. این عرصه‌ها تمام بخش‌های بافت شهری را که مردم به آن دسترسی فیزیکی و بصری دارند، در برمی‌گیرد. بنابراین این مکان‌ها از خیابانها، پارکها و چهارراه‌ها تا ساختمان‌های محصور کننده آنها را شامل می‌شود (تیبالدز، ۱۳۸۲، ص ۱۵).

مدل‌های سنجش فضاهای شهری

علاوه بر بیان پارامترهای فضاهای شهری، نظریه پردازان نیز مدل‌هایی برای طبقه‌بندی محتوی فضاهای شهری از لحاظ کیفی ارائه کرده‌اند. سه مدل عام در این زمینه عبارتند از:

الف- «مدل لنگ[22]؛ نیازهای انسانی»: این مدل با اقتباس از نظریه سلسله مراتب نیازهای انسانی مازلو تدوین شده است. براساس این مدل می‌توان کیفیت محیط شهری را برحسب برآورده ساختن گونه‌های مختلف نیازهای انسان یعنی: نیازهای فیزیولوژیکی، نیاز به ایمنی و امنیت، نیاز به وابستگی و احساس تعلق، نیاز به عزت و اعتماد به نفس، نیاز به تحقق خویشتن و خوشکوفایی و نیازهای شناختی- زیباشناختی طبقه بندی نمود. لذا لازم است تا محیط شهری نیازهای متفاوت انسانی را برآورده سازد (عباس زادگان، ۱۳۸٤).

ب-«مدل اپلیارد[23]؛ حالتهای اِدراک انسانی»: براساس مدل پیشنهادی اپلیارد، می‌توان مؤلفه‌های گوناگون کیفیت طراحی شهری را براساس پاسخگویی به حالات اِدراکی مختلف انسان سازمان دهی و طبقه بندی نمود. اپلیارد واکنش‌های اِدراکی انسان در برابر محیط را به سه حالت زیر تفکیک می‌کند: ۱. «حالت واکنشی- عاطفی»[24]، که در برگیرنده واکنش‌های عاطفی افراد نسبت به محیط است و در این حالت محیط به عنوان مُحرّکی جهت بر انگیختن احساسات و تداعی معانی تلقی می‌گردد؛ ۲.«حالت عملیاتی»[25] که غالباً توسط افراد در زندگی روزمره مانند تردد از مکانی به مکان دیگر جهت کار، ملاقات به کار گرفته می‌شود؛ ۳. «حالت استنباطی»[26]، که افراد برای حمایت از فعالیتهای عملیاتی و واکنشهای عاطفی فوق، در جستجوی کسب اطلاعات از محیط و نهایتاً فهم معنی آن هستند. در این وضعیت اطلاعات استنباط شده، موجب روشن گردیدن هویت فردی و جمعی محیط و جامعه مرتبط با آن و نهایتاً حس مکان می‌گردد.

ج- «مدل کانتر[27]؛ مؤلفه‌های مکان»: مدل مشهور دیوید کانتر، از پیشگامان مطالعات اِدراکی معماری و طراحی شهری را می‌توان یکی از چارچوب‌های نظری که قادر به «تبیین مؤلفه‌های کیفیت فضاهای شهری» است، محسوب نمود. بر اساس مدل مزبور که به مدل مکان شهرت دارد، محیط شهری به مثابه یک مکان متشکل از سه بعد در هم تنیده کالبد، فعالیت و تصورات است. از آنجا که کیفیت محیط شهری یک مکان ناگزیر از پاسخدهی مناسب به ابعاد گوناگون محیط شهری است. می‌توان مؤلفه‌های سازنده کیفیت محیط شهری را مؤلفه‌هایی به موازات مؤلفه‌های سازنده مکان تعریف نمود. به عبارت دیگر، با اقتباس از نظریه مکان کانتر می‌توان گفت کیفیت محیط شهری عبارت است از برآیند سه مؤلفه که هریک از آنها متکفل برآورده ساختن یکی از کیفیتهای سه‌گانه «کالبدی»، «فعالیتی» و «تصوری» محیط شهر است (گلکار، ۱۳۸۰، ص ٦۵-۳۸). اگر چه کانتر مدل خود را در سال ۱۹۷۷ ارائه داده است، ولی قبل از وی مولفه‌های مکان در

20. Public and Private Opaces
21. *Tibbalds*
22. John Lang
23. Applyard
24. Responsive Mode
25. Oprational Mode
26. Inferential Mode
27. Canter

«اِدراک‌های رلف»[28] در کتاب «مکان و بی مکانی»[29] به صورت سه مولفه «کالبد، فعالیت و معنی» در ۱۹۷۶ ارائه شده است. جذابیت‌ها و کارایی این دو مدل باعث شده است تا دیگر صاحب نظران طراحی شهری نیز با الهام یا اقتباس از آن روایت‌های متنوعی از مدل مزبور ارائه نمایند. «پانتر»[30] در ۱۹۹۱ و «مونتگمری»[31] در ۱۹۹۸ اجزا تفکر طراحی شهری را در قالب این دو مدل به صورت زیر طبقه بندی می‌کنند: (*) «مدل حس مکان رلف- پانتر»: مولفه‌های کیفیّت‌سنجی این مدل عبارتند از: ۱. «فعالیت»: کاربردی، حرکت پیاده، رفتار، الگوها، بو و صدا، حرکت وسایل نقلیه؛ ۲. «کالبد»: منظر شهری، شکل ساخته شده، نفوذپذیری، منظر، مبلمان؛ و ۳. «معنا»: خوانایی، تعامل فرهنگی، عملکردهای اِدراکی، جذابیت، ارزیابی‌های کیفی و (*) «مدل مکان کانتر- مونتگمری»: مولفه‌های کیفیّت سنجی این مدل نیز عبارتند از: ۱. «فعالیت»: تنوع سرزندگی، زندگی خیابانی، دیدارهای چهره‌به‌چهره مردم، سنتها و سرگرمی‌های محلی، فرهنگ کافه نشینی، حرکت، جاذبه‌ها، دادوستد، بافت نرم اقتصادی؛ ۲. «فرم یا کالبد»: مقیاس، نیرومندی، نفوذپذیری، نشانه‌های شهری، نسبت فضا به ساختمانها، دانه‌بندی عمودی، عرصه عمومی؛ ۳. «تصورات»: نمادگرایی و خاطره، تصویرپذیری و خوانایی، تجربه حسی، قابلیت اِدراک، قدرت پذیرش دسترس روانی، جامعیت و جهان شمول بودن (Carmona،2003:99).

کیفیت فضاهای عمومی

کیفیت محیط شهری در توجه توأم به جنبه‌های کیفی و کمی عناصر شهری و اجزای تشکیل‌دهنده آن‌ها نهفته است. برنامه‌ریزان معتقدند کیفیت یک مفهوم اصلی برای برنامه‌ریزی منطقه‌ای و اجتماعی است و با مفاهیمی همچون کیفیت زندگی، تنوع فضای اجتماعی، ویژگی‌های فیزیکی، فعالیتها، وابستگی‌های مکانی و هویت شهری در ارتباط است (رفیعیان، احمدی و اورنگ، ۱۳۸۶، ص ۳). بطورکلی کیفیّت مُحیطی کلیه ابعاد اجتماعی و اقتصادی و کالبدی را در برمی‌گیرد و بر اساس میزان رضایت مردم سنجیده می‌شود. کیفیّتهای ضمیری به عنوان ارزشهایی معرفی شده اند که به دشواری قابل کمی شدن بوده و به سختی می‌توان آنها را اندازه گیری کرد. کیفیّتها مرتبط با بیان مطلوب یا نامطلوب و زشت و زیبا بودن اشیاء معمولا از این دسته هستند؛ در حالی که کیفیّتهای حقیقی اشیاء را می‌توان به عنوان کیفیّتی دانست که ماهیت قابل اندازه گیری دارند و به ظرفیتهای قابل سنجش نظیر وزن، ارتفاع و سرعت ارتباط دارند. از این‌رو، در مورد کیفیّت یک شیء می‌توان گفت که: کیفیّت یک شی درجه برتری، مشابهت یا فروتری آن نسبت به اشیا دیگر است که توسط انسان از طریق ذهنی و عینی به عنوان مجموعه ویژگیهای آن شیء درک و محسوب می‌گردد.

نمودار ۲. انواع کیفیّت محیطی از دیدگاه ارزش ضمیر مُدرک و مقیاس اندازگیری؛ ماخذ: ترسیم نگارنده بر اساس گلکار، ۱۳۸۰.

«گلکار» (۱۳۸۰، ص ۳۸-۶۵) معتقد است که «کیفیّت» را می‌توان به عنوان برآیند سه نیرو (مولفه) «کیفیّت عملکردی، کیفیّت تجربی- زیباشناختی، و کیفیّت زیست مُحیطی» در مقوله مکان و مسکن شهری درنظر گرفت:

۱. «**کیفیّت عملکردی**» از یک‌سو دربرگیرنده تامین حرکت و دسترسی سهل و آسان پیاده‌ها از مسکن و سواره‌ها به مراکز جاذب شهری است و از سویی دیگر، دربرگیرنده عملکردهای دیگری همچون تفریح غیرفعال، تماشای مردم و مراسم گوناگون نیز بوده تا ضامن سرزندگی و غنای تجربه فضایی شهر گردند؛
۲. «**کیفیّت تجربی- زیباشناختی**» به دریافت‌های اِدراکی، شناختی و ترجیحات مُحیطی افراد در قبال مسکن سروکار دارد؛ و درنهایت،
۳. «**کیفیّت زیست مُحیطی**» در بعد خرد آن مسکن و محیط محله است و در بعد کلان دغدغه پایداری زیست مُحیطی شهری را دارد.

28 *Relph*
29 *Place and Placelessness*
30 *Punter*
31 *Montgomery*

نظریه‌های سنجش کیفیفت فضاهای عمومی

نظریه کرمونا و کیفیت فضای شهری؛ «کرمونا» نیز عرصه عمومی را در دو بعد «عرصه کالبدی»[32] و «عرصه عمومی فرهنگی- اجتماعی»[33] مورد بررسی قرار می‌دهد (Carmona،۲۰۰۳:۱۱).

کوستوف و کیفیت فضای شهری؛ «کوستوف»[34] علی رغم اینکه در تعاریف خود از قلمرو عمومی بیشتر «فضاهای باز» را مدنظر دارد، اما به دلیل تعریفی که از فعالیت‌های انجام شده در این فضاها می‌کند به نظری مشابه لنگ می‌رسد: «شاید به صورت بنیادی، آیین‌های خاص خود ما در زمینه تعامل اجتماعی به آهستگی در درون یک رشته فضاهای خصوصی شده عمومی که منحصر به زمان ماست، رفته‌اند که شامل آنزیوم، پارک‌های موضوعی و مراکز خرید می‌گردد» (اهری، 1385، ص 208؛ به نقل از Kostof،1992:82).

لنگ و کیفیت فضاهای شهری؛ لنگ می‌گوید: اگرچه، در مورد آنچه که قلمرو عمومی را تشکیل می‌دهد، مقداری ابهام وجود دارد، ولی چنان‌که تحلیل مختصری از عناصر محاط‌کننده آن نشان می‌دهد، قلمرو عمومی را کف و سطوح ساختمان‌های احاطه کنندهٔ آن دربرگرفته است. وی در این ابهام فضاهای عمومی اعتقاد دارد که اگرچه مردم از نظر دسترسی به آنها از آزادی نسبی برخوردارند، اما این مکان‌ها در مالکیت خصوصی قرار دارند. از آن جایی که قلمرو عمومی و مشترک شهرها به طور فزاینده ای در حال خصوصی شدن است (یا شاید بهتر است بگوییم قلمرو خصوصی، فضاهای عمومی را در اختیار می‌گذارد)؛ بنابراین ابهام گفته شده شاید در آینده نیز ادامه خواهد یافت. ابهام به دو دلیل ایجاد می‌شود: ۱. عناصر تعریف کننده قلمرو عمومی (به ویژه دیوارهای ساختمانها) غالباً در مالکیت خصوصی هستند که مسائلی را در رابطه با مالکیت عمومی در برابر خصوصی مطرح می‌کند و ۲. بسیاری از فضاها، هم در داخل و هم در خارج ساختمان‌ها نیمه عمومی هستند (Lang 1994:187-189).

نیروی ویژه شهری و کیفیت فضاهای شهری؛ «نیروی ویژه مسائل شهری»[35] با بر شمردن فضاهایی همچون خیابانها، میادین و پارکها به عنوان فضای عمومی به شبکه فضاهای عمومی اشاره می‌کند و چنین بیان می‌دارد که چنین شبکه‌ای دامنه انتخاب‌های مردم در زندگی روزمره شهری را گسترده می‌کند. از دید آنها بهترین شهرهای فشرده و منظم حول یک الگوی ارتباطی مناسب از خیابان‌ها و فضاهای عمومی طراحی می‌شوند. این درحالی است که مطابق آنچه مطرح شد، عمده متخصصین تا این حد فضاهای شهری یا فضاهای عمومی شهری را محدود نکرده و حتی آن را در دامنه گسترده‌تری مورد بررسی قرار داده‌اند. حتی در پاره ای از متون اخیر با بررسی فضای باز عمومی شهری مهمترین فضاهای شهری در قرن ۲۱ را پارک‌ها می‌دانند[36]. عمده متون مربوط به فضای عمومی شهری و محتوای آن در بررسی‌های خود از ابعاد کالبدی و فعالیتی فضای شهری به سه منبع «زندگی اجتماعی در فضاهای شهری کوچک»[37] اثر ویلیام وایت[38] در ۱۹۸۰، «زندگی در بین ساختمان ها»[39] اثر جان گهل[40] در ۱۹۸۷ و «مکان‌های مردمی: راهنمای طراحی فضای باز شهری»[41] اثر کلیر کوپر مارکوس[42] و کارولین فرانسیس[43] در ۱۹۸۸ ارجاع می‌دهند. فضای عمومی یک دنیای نهادی و مادی مشترک و فضای حائلی است که امکان حضور مشترک را فراهم کرده، روابط متقابل میان افراد را تنظیم می‌کند. ما با حضور در مکانی که دیگران نیز در آن حضور دارند به تجربه مشترکی از جهان می‌رسیم و به این ترتیب با همه انسان‌هایی که در گذشته (یا آینده) چنینن واقعیت فیزیکی را تجربه کرده اند (یا خواهند کرد) پیوند برقرار می‌کنیم. این بخش پیوند دهنده که دوره‌های مختلف تاریخی را به هم متصل می‌کند، فضای عمومی را از ثبات و تداوم برخوردار می‌سازد. ما با حضور مشترک در نهاد هایی خاص

32. Physical Public Realm
33. Socio-Cultural Public Realm
34. Kostof
35. Urban Task Force

۳۶. برای اطلاعات بیشتر ر.ک. به:
Thompsons Catharine.W (2002) Urban Open Space in The 21 st Century. Landscape and planning (60) 59-72, Elsevier
37. The Social Life of Small Urban Spaces
38. William H.Whyte
39. Life Between Buildengs
40. Jon Gehl
41. People Places: Design Guidelines for Urban Open Spaces
42. Clare Cooper Marcus
43. Carolyn Francis

همچون آیین‌ها و مناسک، نمایش‌ها و اجراها، گفت و گوهای دسته جمعی هم می‌توانیم به تجربه مشترک دست یابیم (مدنی پور، ۱۳۸٤، ص ۳۱).

دوهل و کیفیت فضاهای شهری؛ همچنین پروفسور «دوهل» استاد دانشگاه برکلی در اواسط دهه گذشته در کنفرانسی در شهر تورنتوی کانادا چند معیار را به عنوان ویژگی‌های کیفیّت مُحیط شهرها و منجمله مسکن شهری ارائه کرد: ۱. «وجود خدمات بهداشتی مفید و قابل دسترس برای کلیه ساکنین»؛ و ۲. «بالا بودن کیفیت کالبد محیط و مسکن»؛ و ۳. «وجود اکوسیستم‌های سالم»؛ و ٤. «وجود محلات فعال و معنی‌دار»؛ و ۵.«رفع نیازهای اولیه هر شهروند»؛ و ٦. «وجود روابط اجتماعی درحد معقول»؛ و ۷. «وجود اقتصاد متنوع و خودکفا»؛ و ۸. «تنوع فعالیت‌های فرهنگی» (بحرینی و طبیبیان، ۱۳۷۷، ص ٤۳).

نظریه جیکوبز و کیفیت فضای شهری؛ «جین جیکوبز»[٤٤] در سال ۱۹٦۱ در کتاب «زندگی و مرگ شهرهای بزرگ آمریکا»، ۵ معیار را برای محیطی با کیفیت مطلوب بیان می‌کند: ۱. ملحوظ داشتن فعالیت‌های مناسب پیش از توجه به نظم بصری محیط؛ ۲. استفاده از کاربری مختلط چه به لحاظ تنوع استفاده و چه از نظر حضور ابنیه با قدمت‌های مختلف در یک ناحیه؛ ۳.توجه به عنصر خیابان؛ ٤. نفوذ پذیر بودن (قابل دسترس بودن) بافت؛ و ۵. اختلاط اجتماعی و انعطاف پذیر بودن فضاها.

نمودار ۳. معیارهای ارتقاء کیفیت محیطی از دیدگاه لینچ؛ ماخذ: نگارندگان

44 Jacobs

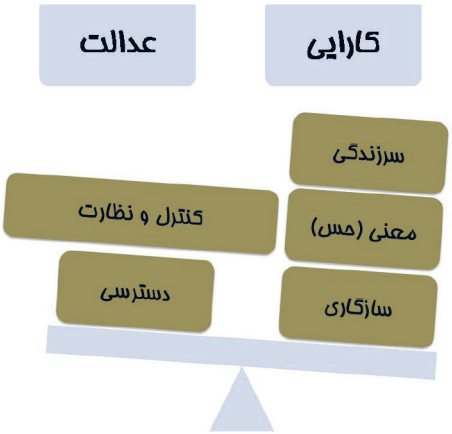

نمودار ٤: معیارهای کیفیت محیط از دیدگاه جین جیکوبز؛ ماخذ: ترسیم‌نگارندگان.

PPS و فضاهای شهری؛ در همین زمینه مطالعه ای که PPS[٤۵] بر روی بیش از ۱۰۰۰ قطعه فضای عمومی شهری در کشورهای مختلف دنیا انجام داده است، حاکی از آن است که ٤ عامل اساسی سنجش «مطلوبیت کیفی وضعیت فضاهای عمومی شهری» از اهمیت بیشتری برخوردار بوده است: «دسترسی و به همپیوستگی»[٤٦]؛ «آسایش و[٤۷] تصویر ذهنی»؛ «استفاده‌ها و فعالیتها»[٤۸]؛ «اجتماعی بودن».[٤۹]

لینچ و فضاهای شهری؛ «کوین لینچ» با انتشار «تئوری شکل خوب شهر» در سال ۱۹۸۱ میلادی حصول کیفیت مناسب طراحی شهری و به تبع آن ارتقاء کیفیت زندگی شهری را در گرو پنج معیار و دو فوق معیار زیر اعلان می‌دارد: ۱. «سرزندگی»: به مفهوم امکان بقای زیست شناختی و جامعه شناختی انسان در محیط شهر؛ ۲. «معنی (حس)»: به معنی نقش انگیزی ذهنی و معنادار بودن مکان‌های شهری؛ ۳. «سازگاری»: به منظور انطباق فرم شهری با فعالیت‌های گوناگون و مدارهای رفتاری؛ ٤.«دسترسی»: به مفهوم سهولت نفوذ فیزیکی به بخش‌های مختلف بافت شهری؛ ۵. «کنترل و نظارت»: به مفهوم فراهم بودن امکان انتخاب و مداخله شهروندان در امور مرتبط با مدیریت و استفاده از عرصه همانی؛ ٦. «کارایی»: کارا بودن هریک از معیارهای فوق باتوجه به هزینه؛ و ۷. «عدالت»: پرداخته شدن هزینه معیارها از طریق سازمان یا طبقه اجتماعی

45 roject for Public Spaces (www.pps.org)
46 Access & Linking
47 Comfort & Image
48 Uses & Activities
49 Sociability

که باید برای آن هزینه کنند.[۵۰]

یان بنتلی و فضاهای شهری؛ یکی از مشهورترین مجموعه کیفیتهای طراحی شهری مجموعه ارائه شده توسط «یان بنتلی و همکارانش» در کتاب «محیط‌های پاسخده»[۵۱] است. این ۷ معیار که باید در ایجاد محیطهای پاسخده رعایت شوند عبارتند از: «نفوذپذیری»؛ «گوناگونی»؛ «خوانایی»؛ «انعطاف پذیری»؛ «تناسبات بصری»؛ «غنای حسی»؛ و «رنگ تعلق». در بسیاری متون این کیفیات در قالب اهداف طراحی شهری بیان شده است، بطور مثال در کتاب «به کمک طراحی»[۵۲] که بیان کننده موفقیت طراحی در سیستم برنامه‌ریزی است، اهداف طراحی به نوعی بیان کننده کیفیت‌های مورد توجه در طراحی شهری محیط کالبدی است. این اهداف عبارتند از: هویت؛ تداوم و محصوریت؛ کیفیت عرصه همگانی؛ سهولت حرکت؛ خوانایی؛ تطابق؛ و تنوع.

پانتر و کرمونا و فضاهای شهری؛ «جان پانتر و متیو کرمونا» در کتاب «ابعاد طراحانه برنامه ریزی شهری»[۵۳] در ۱۹۹۱ نیز بحث کیفیت را در موارد زیر مطرح کرده اند:«کیفیت پایداری زیست محیطی»؛ «کیفیت منظر شهر»؛ «کیفیت دیده‌ها»؛ «کیفیت فرم شهر»؛ «کیفیت فرم ساختمان»؛ و «کیفیت عرصه همگانی.» تحلیلی دیگر از «کیفیات محیط کالبدی» در کتاب معروف «متیو کرمونا» تحت عنوان «مکان‌های عمومی- فضاهای شهری»[۵۴] ارائه شده است. در این اثر کرمونا کیفیات تأثیرگذار بر محیط کالبدی را به ۷ دسته تقسیم کرده است که عبارتند از: دسترسی؛ سخت فضا و نرم فضا؛ فضای همگانی؛ ایمنی و امنیت؛ منظر شهری؛ اختلاط و تراکم؛ و همه شمول بودن.

OPDM و فضاهای شهری؛ دفتر معاونت نخست وزیر انگلیس (OPDM) در بررسی شخصیت و هویت فضای عمومی سه بعد را مطرح می‌کند: ۱. «بستر فعالیت»[۵۵]: که شامل محیط فیزیکی، اجتماعی و اقتصادی می‌شود؛ ۲. «جعبه ابزار»[۵۶]: که عناصر اصلی و کلیدی که فضای عمومی را تشکیل می‌دهند، شامل می‌شود؛ و ۳.«کیفیت ها»[۵۷]: که برتری‌های خاص و ویژه فضا را در بردارد. این دفتر سپس باتکیه بر آنچه در سند «به کمک طراحی»[۵۸] که توسط CABE [۵۹] و DETR [۶۰] در سال ۲۰۰۰ منتشر شده است، اشاره می‌کند که فضاهای عمومی می‌توانند با ۱۰ عامل زیر متمایز و مشخص شوند: «نظافت و پاکیزگی»[۶۱]: آیا این مکان‌ها تمیز هستند و به تمیزی آنها رسیدگی می‌شود؟؛ «دسترسی»[۶۲] : این فضاها تا چه اندازه در دسترسند و قابلیت تحرک در آنها وجود دارد؟؛ «جذابیت»[۶۳]: تا چه اندازه جذابیت بصری دارند؟؛ «راحتی»[۶۴]: آیا افراد در گذراندن اوقات فراغت در این مکان راحتند؟؛ «جامعیت»[۶۵]: به چه میزان پذیرای طیف‌های مختلف اجتماعی هستند؟؛ «سرزندگی و پویایی»[۶۶]: تا چه حد از فضا استفاده شده و امکان انجام فعالیت‌های شاد و زندگی بخش وجود دارد؛ «عملکرد»[۶۷]: تا چه حد قابلیت به مرحله اجرا درآمدن فعالیت‌های مختلف در فضا وجود دارد؟؛ «تمایز و تشخیص»[۶۸]: آیا این فضا یک شخصیت خاص دارد؟؛ «ایمنی و امنیت»[۶۹]: آیا این فضاها احساس امنیت را القا می‌کنند و فضاهای امنی هستند؟؛ «نیرومندی»[۷۰]: تا چه حد در طول زمان انعطاف پذیر هستند؟ (ODPM،۲۰۰۴:۱۹)

کیفیت فضا و سرمایه اجتماعی

فضاهای عمومی به طور اعم و فضاهای شهری به طور اخص بدلیل ساختار کالبدی و کارکرد اجتماعیشان مهم‌ترین وسیله در جهت تقویت جامعه مدنی هستند. جامعه مدنی عرصه ای را فراهم می‌آورد که امکان مشارکت برای تمام گروه‌ها در آن به وجود می‌آید (رضازاده، ۱۳۸۸، ص ۱۰۵). در پروسه

۵۰ برای اطلاعات بیشتر ر.ک. به : لینچ، کوین (۱۳۸۷) تئوری شکل خوب شهر. ترجمه: سید حسین بحرینی. انتشارات دانشگاه تهران.

۵۱. برای اطلاعات بیشتر ر.ک به: بنتلی، یان (۱۳۸۲) محیط‌های پاسخده، ترجمه: بهزادفر، مصطفی، تهران، مرکز انتشارات دانشگاه علم و صنعت.

52. DETR(2000) By Design، Urban desaign in Planning System: towards better practice. Commission for Architecture & Built Environment. London.

۵۳. برای اطلاعات بیشر ر.ک. به:

- Punter،J and Carmona، M(1997)The Design dimension of Planing/E & FN SPON

۵۴. برای اطلاعات بیشتر ر.ک. به:

- Carmona، M (2003) Public places، Urban spaces.Architectural press

55. The Context for Actions

56. The Kit of Parts

57. The Caualities

58. By Design

59. Commission for Architecture and the Built Environment

60. Department of the Environment, transport and the Regions

61. CleanLiness

62. Accessability

63. Attractiveness

64. Comfort

65. Inclusively

66. Vitality and Viability

67. Functionality

68. Distinctiveness

69. Safety and Security

70. Robustness

طراحی، طراحان به طور خلاقانه فضا را بر اساس اینکه مردم چگونه از فضا استفاده خواهند کرد و از فضا چه می‌خواهند، طراحی می‌کنند. به عبارتی باید بدانیم ماهیت فضاهای عمومی چیست. فضای عمومی مکانی است که برای عموم مردم یک جامعه قابل دسترس بوده و به عنوان صحنی که مردم در آن به تبادل لحظات و شادی‌ها و تحولات خود می‌پردازند، مطرح است (Miller,Zahm, Katen,2010). فضای عمومی هویت و معنا را به شهر می‌دهد و مکانی که هویت داشته باشد برای مردم دعوت کننده خواهد بود (Schwartz,2005). «استفن کار» در کتاب «فضای عمومی» عنوان می‌کند زندگی اجتماعی در فضاهای عمومی است که معنا پیدا می‌کند و خود را آشکار می‌سازد. کار و دیگران فضای عمومی را به عنوان فضایی باط با قابلیت دسترسی عموم به آن معرفی می‌کنند که افراد به منظور انسجام فعالیت‌های فردی و گروهی به آنجا می‌روند و اظهار می‌دارند که فضای عمومی صحنه‌ای است که بر روی آن نمایش زندگی جمعی در معرض دید قرار دارد (Carr&others, 1992).

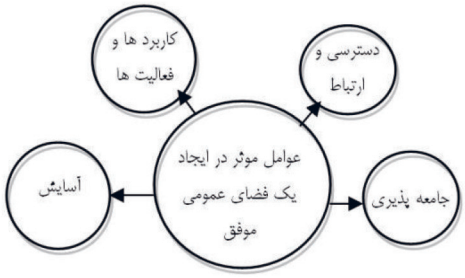

نمودار ۵. فضای شهری موفق برای ارتقا سرمایه اجتماعی؛ ماخذ: Miller,Zahm,Katen, 2010

پایداری (نحوه و میزان حمایت و حفاظت فضا)، تشخیص و خوشایندی بصری فضا و در یافت آسایش ذهنی از فضا، در جذب مردم به یک قرار گاه موثرند و این ویژگی است که سبب می‌گردد مردم آن را جهت توقف، قدم‌زدن و تجربه حیات جمعی انتخاب نمایند (دانشپور، ۱۳۸۶، ص ۲۱). هانری لوفور اعتقاد دارد فضا یک محصول اجتماعی است. وی فضا را نه یک موجود ذهنی و نه یک موجود عینی می‌داند، بلکه از دید او فضا یک واقعیت اجتماعی است. فضا مجموعه‌ای از روابط و اشکال اجتماعی است؛ پس فضا و روابط اجتماعی در تقابلی دو سویه مکمل هم بوده و در واقع انعکاس روابط اجتماعی در فضا نمود می‌یابد. پس برای شناخت فضا و ویژگی‌های کالبدی و کاربردی آن ابتدا به تامل در روابط و تعاملات اجتماعی فضا پرداخت تا موجودیت فضا ملموس گردد. با توجه به اهمیت روابط اجتماعی و تاثیر آن بر فضا می‌توان گفت که سرمایه اجتماعی محصول نوعی سرمایه گذاری فردی یا جمعی، آگاهانه و نا آگاهانه است که به دنبال تثبیت یا بازتولید روابط اجتماعی، در کوتاه مدت و بلند مدت قابل استفاده است (Bourdieu, 1986:246).

جدول ۷. شاخص‌های سرمایه اجتماعی در فضاهای عمومی شهری؛ ماخذ: یافته‌های تحقیق.

شاخص های سرمایه اجتماعی و معنای آنها	
اعتماد	میزان اعتماد فرد به آشنایان (اعضای خانواده، خویشاوندان، دوستان، همکاران و همسایگان) اعتماد به غریبه ها و سازمانهای مختلف و نمایندگان حکومت (مدیران سازمان ها و نمایندگان مجلس)
مشارکت اجتماعی	انواع مشارکت برای فرد رضایت به بار می آورد و عامل شکل دهی به روابط و سازنده شبکه های حمایتی بالقوه است(مانند دیدار با دوستان و خویشاوندان)، شرکت در مراسم شادی و ترحیم هم محله ای ها، رفتن به سینما، پارک کوه و غیره به صورت دسته جمعی.
مشارکت مدنی	فعالیت هایی که در ارتباط با فضای سیاسی، حکومتی، مدیریت باشگاهها و انجمن ها و نیز سازمان های غیر دولتی بوده و معمولا در قالب عضویت رسمی فرد در گروههای محتلف را نشان می دهد و تابع مقررات و سلسله مراتب است.
ظرفیت پذیرش تفاوتها(مدارا)	اشاره به این دارد که افراد تا چه حد هنجارها، سبک های زندگی و عقایدی که متفاوت از آنچه که خود دارند را مورد پذیرش قرار داده و به آن احترام می گذارند.
احساس امنیت	میزان احساس امنیت و آسودگی و آرامش مردم در خانه های خود و یا از قدم زدن در کوچه و خیابان های شهر در طول شبانه روز
حمایت اجتماعی (مالی و عاطفی)	حمایت افراد از یکدیگر که به صورت مالی و عاطفی در زمان نیازمندی و یا به عنوان بخشی از حیات روزمره فراهم آمده باشد (نظیر گوش کردن به درد دل افراد، پول قرض دادن)
احساس اثر گذاری و کارایی	درک و تصور افراد و اجتماعات از میزان توانایی تاثیر گذاری آنان در فعالیت ها و روند های موجود در جامعه

جدول ۸. گونه‌های سرمایه اجتماعی در بعد رابطه؛ ماخذ: نگارندگان.

گونه های سرمایه اجتماعی	
ویژگی های سرمایه اجتماعی درون گروهی	ویژگی های سرمایه اجتماعی بین گروهی
این سرمایه اشاره به روابط مبتنی بر اعتماد و همکاری میان اعضای یک گروه دارد که سایر گروه‌ها برای آن غریبه محسوب می شوند. منافعی که در این گروه به سبب سرمایه اجتماعی ایجاد می شود، تنها از سوی اعضای گروه نه همگان مورد بهره‌برداری قرار می گیرد. این گونه سرمایه اجتماعی می تواند به عنوان منافعی برای رشد و توسعه عمل کند، زیرا در خدمت منافع گروهی خواص قرار می گیرد و موجب ایجاد تبعیض میان اعضای جامعه می شود. شدت روابط درون گروهی می تواند از آزادی ها، ابتکارات و انگیزه-های پیشرفت برای اعضای گروه ممانعت کند.	این سرمایه اشاره به اعتماد میان گروه‌های مختلف موجود در جامعه دارد. از این رو می توان آن را به عنوان سرمایه اجتماعی برون گروهی نیز محسوب کرد. هر چه این میزان از سرمایه اجتماعی در جامعه‌ای بالاتر باشد امکان انجام توافقات و حل اختلافات بیشتر می شود. این سرمایه با فراهم کردن فضای اعتماد و همکاری موجب افزایش توسعه اقتصادی می شود. همکاری گروه‌ها و اعتماد میان آن‌ها موجب می شود تا منافع همگانی مانند امنیت اجتماعی، بروکراسی کارآمد و کاهش هزینه‌های نظارت پدید آید.

جدول ۹. ارزش‌های مؤثر بر کیفیّت و مطلوبیت فضای سکونت در مجتمع های مسکونی؛ مأخذ: نگارندگان..

معیار	زیرمعیار
کالبدی	نفوذپذیری، دسترسی به مراکز مهم، تراکم مناسب،کفایت خدمات محلی، اختلاط کاربری ها، سازگاری و مطلوبیت کاربری ها، مقیاس انسانی، شبکه دسترسی، سلسله مراتب فضایی، محصوریت مناسب، خوانایی مُحیط، پایداری و استحکام بناها و غیره.
اجتماعی و فرهنگی	سرزندگی، هویت و تعلق خاطر، کنترل و نظارت اجتماعی بر فضاهای عمومی، دسترسی عادلانه به فرصت ها، محوریت عرصه های عمومی، تحقق مشارکت شهروندان در امور، شکل گیری جامعه محلی و غیره.
اقتصادی	بهره وری اقتصادی از زمین، هزینه های دسترسی به مراکز خدمات و اشتغال، تنوع درآمدی و در نتیجه تنوع مسکن در سطح محله، خودکفایی و خوداتکائی محله یا شهر و غیره.
زیبائی شناسی	کنترل محورها و کریدورها، تنوع بصری، سازگاری بصری، تناوب بصری، وحدت اجزاء، تنوع رنگ، کاربرد عناصر بومی و نمادین
زیست مُحیطی	زمینه سازی برای حفاظت از اکوسیستمها، سبزینگی، کارآیی مصرف انرژی، سیستم دفع پسماندهای خانگی، تعادل مُحیط طبیعی و مصنوع، عدم آلودگی هوا، عدم آلودگی صوتی، تراکم بهینه جمعیتی و ساختمانی.

مدیریت شهری
فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۵۰ بهار ۱۳۹۷
No.50 Spring 2018

نتیجه گیری و جمعبندی

با توجه به تعاریف متعدد از سرمایه اجتماعی، می‌توان چنین نتیجه گرفت که سرمایه اجتماعی مجموعه‌ای از هنجارهای موجود در نظامها اجتماع است که باعث ارتقای سطح مشارکت و همکاری افراد در گروه و پایین آمدن سطح هزینه‌های تبادلات و ارتباطات می‌گردد؛ بنابراین سرمایه اجتماعی، شیئی واحد نیست، بلکه انواع چیزهای گوناگونی است که دو ویژگی مشترک دارند. همه آنها شامل جنبه‌ای از یک ساخت اجتماعی‌اند و کنش‌های معین افرادی را که در درون ساختار هستند، تسهیل می‌کند. سرمایه اجتماعی، مانند شکل‌های دیگر سرمایه مولد است و دستیابی به هدف‌های معینی را که در نبود آن دست یافتنی نخواهد بود. اما سرمایه اجتماعی در بستر عواملی شکل می‌گیرد و وجود این عوامل دوام و ماندگاری آن را موجب می‌گردند. از این رو می‌توان ابعاد سرمایه اجتماعی را به اعتماد، مشارکت سیاسی، مشارکت و رهبری مدنی،

پیوندهای اجتماعی غیررسمی، بخشش و روحیه داوطلبی، مبتنی بر اعتقاد و ایمان، عدالت در مشارکت مدنی، تنوع معاشرت‌ها و دوستی‌ها تقسیم کرد. لذا، سررمایه اجتماعی سنگ بنای جامعه امن و کارآمد است و در سایه حفظ و انباشت این منبع ارزشمند است که جامعه می‌تواند از دستاوردهای امینت بهره‌مند شود. پاتنام رابطه دو جانبه بین سطوح مشارکت مدنی و اعتماد بین فردی را سرمایه اجتماعی دانسته واعتقاد دارد هر چه مشارکت شهروندان در جوامعشان بیشتر باشد، آنها بیشتر می‌آموزند تا به همدیگر اعتماد کنند و هر چه اعتماد بین افراد افزایش یابد، اعتماد به نهادهای دولتی نیز بیشتر خواهد بود. به بیان دیگر، سرمایه اجتماعی حاصل از اعتماد، تسهیل کننده مشارکت و همکاری است و برعکس، بی اعتمادی، همکاری و مشارکت را از بین خواهد برد. شاخص‌های تشکیل دهنده ابعاد مختلف کیفیّت عبارتند از:

۱. **شاخص‌های ابعاد اقتصادی کیفیت مرتبط با سرمایه اجتماعی:** رفاه اقتصادی فردی (درآمد سرانه فردی، ثروت، پس‌انداز سرانه، مالکیت مسکن، ارزش واحدهای مسکونی و غیره)؛ سلامت اقتصادی جامعه (درصد خانواده‌های با درآمد بالاتر از خط فقر، ارزش‌افزوده به ازای هر نیروی کار در جریان تولید، شاخص نابرابری درآمدی، میزان بیکاری و غیره).

۲. **شاخص‌های ابعاد سیاسی کیفیت مرتبط با سرمایه اجتماعی:** فعالیت‌های شخصی (تیراژ روزنامه‌های محلی یکشنبه به ازای هر هزار نفر، درصد واحدهای مسکونی دارای تلویزیون، مشارکت در فعالیتهای سیاسی، نسبت تعداد رأی‌دهندگان در انتخابات ریاست جمهوری به کل جمعیت در سن رأی دهندگان و غیره)؛ عوامل حکومت محلی (مهارت حرفه‌ای، میانگین دریافتی ماهانهٔ آموزگاران تمام وقت، میزان جرایم خشونت‌آمیز به ازای هر ۱۰۰ هزار نفر، شاخص سلامت جامعه، شاخص آموزش جامعه و غیره).

۳. **شاخص‌های ابعاد زیست محیطی مرتبط با سرمایه اجتماعی:** محیط زیست فردی و سازمانی (نمایهٔ آلودگی هوا، میانگین سطح کلیهٔ ذرات معلق در هوا، سطح پارک‌ها و نواحی تفریحی به ازای هر هزار نفر، تراکم جمعیت در شهر مرکزی منطقه کلانشهری، نفر در هر مایل مربع و غیره)؛ محیط زیست طبیعی (داده‌های آب و هواشناختی (اقلیم‌شناختی)، روزهای آفتابی ممکن در طول سال، میانگین سالانهٔ وقوع پدیدهٔ وارونگی و غیره).

۴. **شاخص‌های ابعاد اجتماعی مرتبط با سرمایه اجتماعی:** رشد شخصی (وجود فرصت برای پشتیبانی از خود، بهبود رشد بیشینهٔ توانایی‌های فردی، گسترش فرصت برای انتخاب شخصی، گسترش فضایی و غیره)؛ برابری فردی (نژاد، جنسیت، شرایط زندگی در جامعه، تسهیلات).

جدول ۱۰. مولفه‌های استخراجی از شاخصهای سرمایه اجتماعی و کیفیت فضای عمومی؛ ماخذ: یافته‌های تحقیق

سرمایه اجتماعی و شاخص های آن		شاخص های فضای عمومی
اعتماد	قابلیت اعتماد پذیری اهالی محله	آسایش
	تعامل اهالی محله با افراد بیگانه	
	قابلیت اعتماد پذیری محیط	
امنیت و اعتبار	امنیت کالبدی و عینی	
	ایجاد امنیت توسط افراد ذی صلاح	
مشارکت اجتماعی	احساس مسئولیت افراد در قبال اهالی محله	جامعه‌پذیری
	همکاری و مشارکت در جهت بهبود اوضاع محله	
	مشارکت با مسئولین اجرایی در راستای بهبود شرایط محله	
	باور پذیری بهبود شرایط محله با تاکید بر مشارکت و همدلی و همکاری اهالی محله	

	سرمایه اجتماعی و شاخص های آن	شاخص های فضای عمومی
ظرفیت پذیرش تفاوتها	پذیرا بودن محیط در مواجه با افراد با فرهنگ‌های مختلف	دسترسی و ارتباط
	امکان تبدیل فضای اجتماعی محله به فضایی با تعدد خرده فرهنگ ها و فرهنگ‌ها	
حمایت اجتماعی	قابلیت پذیرش وساطت اجتماعی در بین اهالی محله	کاربردها و فعالیت ها
	کمک به افراد نیازمند محله	
	مشارکت در فعالیت‌های مذهبی- اجتماعی	
	مشارکت در تفریح کردن به صورت جمعی	
عمل متقابل	احترام به حقوق شهروندی در پیاده گذر	آسایش
	ایجاد روابط دوستانه و محبت آمیز	
اثر گذاری و کارایی	رضایت اهالی از فضای کالبدی- اجتماعی پیاده گذر	

جدول ۱۱. ابعاد و شاخص‌های سرمایه اجتماعی در توسعه کیفی فضا؛ ماخذ: یافته‌های تحقیق.

ابعاد	شاخص	تعریف عملیاتی
سرمایهٔ اجتماعی ساختاری	**مشارکت**	(*) افزایش تمایل ساکنین به مشارکت؛ (*) تمایل ساکنین به عضویت در این گروه‌ها؛ (*) تمایل به شرکت در جلسات و نشست‌های مدیریت شهر؛ (*) تمایل ساکنین در صحبت کردن در مورد کیفیت محیط شهر؛ (*) سهولت در ارتباط با شورای محلی؛ (*) مشارکت در افزایش امکانات محله؛
	شبکه اجتماعی	(*) دردودل کردن با افراد درون محله؛ (*) در میان گذاشتن مشکلات محله با دیگران؛ (*) پول قرض دادن به دیگران؛ (*) گوش دادن به دردودل ها و مشکلات دیگران.
سرمایه شناختی	**اعتماد**	(*) میزان اعتماد مردم به اعضاء خانواده؛ (*) میزان اعتماد مردم به فامیل و خویشاوندان(*) میزان اعتماد مردم به دوستان و همسایگان؛ (*) میزان اعتماد مردم به اهالی محل
	آگاهی	(*) همکاری در آموزش و افزایش سطح آگاهی از مسائل محله؛ ایجاد زمینه برای اطلاع از مصوبات محله‌ای(*) پوشش رسانه‌ای اقدامات انجام‌گرفته در سطح محلی.
سرمایهٔ اجتماعی ارتباطی	**پیوند همسایگی**	(*) روابط صمیمانه بین خانواده و همسایه؛ (*) تلاش برای راحتی با همسایه؛ (*) تعامل و رفت‌وآمد با همسایه؛ (*) مشورت با همسایه؛ (*) قرض دادن وسایل به همسایه؛
	رضایت	(*) افزایش رضایت‌مندی از سکونت در محله؛ (*) احیای هویت محله؛ (*) بهبود محیط کالبدی و مسکونی جهت اقامت طولانی‌تر در محله؛ (*) افزایش توجه نهادها و ارگان‌ها به مشکلات محله

جدول ۱۲. شاخصهای بعد کالبدی کیفیت محیطی مرتبط با سرمایه اجتماعی؛ ماخذ: جمعبندی مبانی نظری.

نظریه پرداز	مولفه ها، اصول و معیارهای ارائه شده (مفاهیم وابسته و پیوسته)
کوین لینچ	دسترسی؛ نظارت و اختیار؛ کارایی؛ عدالت؛ سرزندگی؛ معنی؛ تناسب؛
محمد نقی زاده	حضور فیزیکی؛ رایگان بودن؛ امکان دسترسی عام؛ مسقف نبودن؛ دسترسی و حضور پیاده؛ عمومی بودن؛ ظهور تعاملات اجتماعی
کامیلوسیته	محصوریت؛ توده تعریف کننده فضا؛ شکل؛ آثار تاریخی
هاتن و هانتر	مقیاس مناسب؛ طراحی ارگانیک؛ تنوع؛ تمرکز؛ دموکراسی؛ نفوذپذیری؛ امنیت؛ اقتصاد و ابزارهای مناسب آن؛ روابط خلاقانه؛ انعطاف پذیری؛ مشورت و مشارکت دادن کاربران در طرحها.
PPS	دسترسی و به هم پیوستگی؛ آسایش و منظر؛ استفاده و فعالیتها؛ اجتماع پذیری
مروارید قاسمی	درهم تنیدگی، نفوذپذیری، خوانایی، آسایش، امنیت، آرامش، خودمانی بودن، دنجی
هاتن و پانتر	تنوع؛ تمرکز؛ اقتصاد و ابزارهای مناسب آن؛ روابط خلاقانه؛ دمکراسی؛ نفوذ پذیری؛ امنیت؛ مقیاس مناسب؛ طراحی ارگانیک؛ انعطاف پذیری؛ مشورت و مشارکت دادن استفاده کنندگان در طرح ها
پاکزاد	زیبایی؛ وحدت؛ هویت؛ هماهنگی؛ نظم؛ ماندگاری؛ پایداری؛ تغییرپذیری
تیبالدز	قابلیت دسترسی و انتخاب برای همگان؛ ایجاد خوانایی و وضوح محیط؛ توجه به ماندگاری و پایداری محیطی؛ اهمیت مکانها نسبت به ساختمانها؛ استفاده از تجربه شهرسازی سنتی؛ ادغام کاربریها و فعالیتهای شهری؛ توجه به مقیاس انسانی در طرحها؛ تامین آزادی عابران پیاده؛ توجه به رشد تدریجی و پویای محیط؛ ادغام مضامین نه گانه و دستیابی به ترکیبهای موثرتر محیطی
ساوت ورث	حفاظت از محیط؛ باز بودن فضاها؛ خوانایی؛ ساخت؛ شکل دسترسی؛ راحتی و آسایش؛ سرزندگی و حیات؛ تنوع؛ تجانس؛ شادی و شعف؛ معنی؛ سلامتی و ایمنی؛ مرمت و نگهداری
کولمن	حفاظت تاریخی و مرمت شهری؛ طراحی برای پیاده ها؛ سرزندگی و تنوع استفاده؛ بستر و محیط فرهنگی؛ بستر و محیط طبیعی؛ توجه به ارزشهای معمارانه محیط
دفتر معاونت عمرانی انگلیس	نظافت و پاکیزگی؛ سرزندگی و پویایی؛ عملکرد؛ دسترسی؛ جذابیت؛ راحتی؛ جامعیت؛ تمایز و تشخیص؛ ایمنی و امنیت؛ نیرومندی
جین جیکوبز	ملحوظ داشتن فعالیتهای مناسب پیش از توجه به نظم بصری محیط؛ استفاده از کاربری مختلط؛ توجه به عنصر خیابان؛ نفوذپذیر بودن؛ قابل دسترس بودن بافت؛ اختلاط اجتماعی و انعطاف پذیر بودن فضاها
جان پانتر و کارمونا	کیفیت منظر شهر؛ کیفیت دیدها؛ کیفیت فرم شهر؛ کیفیت پایداری زیست محیطی؛ کیفیت فرم ساختمان و کیفیت عرصه همگانی
بنتلی و همکاران	خوانایی؛ انعطاف پذیری؛ تناسبات بصری؛ نفوذپذیری؛ گوناگونی؛ غنای حسی؛ رنگ تعلق
باربارا وارد و همکاران	حق تصرف مطمئن؛ خودیاری؛ محافظت؛ آب پاک؛ خدمات اساسی؛ اقتصاد فعال؛ کنترل های اجتماعی موثر؛ تصمیمات مشارکتی و فقدان جدایی اجتماعی
آلن جیکوبز و اپلیارد	هویت و کنترل؛ دسترسی به فرصتها، تخیل و شادی؛ سرزندگی؛ اصالت و معنا؛ زندگی اجتماعی و همگانی؛ خوداتکایی شهری؛ محیطی برای همه
برایان گودی	سرزندگی، هارمونی، تنوع، مقیاس، نفوذپذیری، شخصی سازی، خوانایی، انعطاف پذیری، تحول، غنا
گرین	امنیت، آسایش اقلیمی، تنوع، انسجام و وضوح، پیوستگی، تعادل، وحدت، شخصیت، خاص بودن، مقیاس تناسب بصری، سرزندگی، هارمونی

نظریه پرداز	مولفه ها، اصول و معیارهای ارائه شده (مفاهیم وابسته و پیوسته)
گلکار	سازگاری فعالیت، زمان، فضا؛ سازگاری فرم شهری با کاربری ها، شبکه پیاده، سواره؛ ایمنی؛امنیت؛ کیفیت محیط کالبدی- فضایی شامل استخوان بندی فضایی، سازمان کالبدی؛ مواد و مصالح؛ کیفیت محیط ادراکی شامل کیفیت منظر عینی، تحلیل ساختار نمای شهری؛ کیفیت محیط ادراک ذهنی (محیط شناختی) شامل کیفیت منظر ذهنی (فضایی و زمانی)، منظر ذهنی ارزیابانه، معانی انضمامی، سرزندگی؛ کیفیت اقلیم خرد فضاهای شهری شامل: آفتاب گیری، سایه اندازی، باد، رطوبت؛ کیفیت اصوات، بو و رایحه محیط؛ کیفیت طراحی شهری پایدار؛ بازدهی مصرف منابع طبیعی؛ تعادل اکوسیستم‌ها؛ تقلیل آلودگیها

منابع و ماخذ

۱. اخترمحققی، مهدی (۱۳۸۵) سرمایه اجتماعی، نشر مؤلف، بیجا.
۲. بحرینی، حسین و طبیبیان، منوچهر (۱۳۷۷) مدل ارزیابی کیفیت محیط زیست شهری، مجله محیط شناسی، دوره ۲۴، شماره ۲۱.
۳. بوردیو، پی یر (۱۳۸۱) نظریه کنش، ترجمه: سید مرتضی مردیها، تهران: نقش و نگار
۴. بوردیو، پی یر (۱۳۸۴) شکلهای سرمایه، در: سرمایه اجتماعی، اعتماد، دموکراسی و توسعه، به کوشش کیان تاجبخش، ترجمه افشین خاکباز و حسن پویان، نشر شیرزاده.
۵. پارسی، حمید رضا (۱۳۷۹) فضای شهری، حیات مدنی و نیروی اجتماعی فرهنگی (مطالعه موردی خیابان کارگر)، رساله دکتری، دانشکده هنرهای زیبا دانشگاه تهران.
۶. پانتام، رابرت و دیگران (۱۳۸۴) سرمایه اجتماعی، اعتماد دموکراسی و توسعه، ترجمه: افشین خاکباز و حسن پویان، تهران، نشر شیرزاده.
۷. پورجعفر، محمدرضا و علی پورجعفر (۱۳۹۰) نقش سرمایه اجتماعی در وضعیت اقتصادی بازارهای سنتی در ایران، مجله مدیریت شهری، ویژه نامه بهار و تابستان ۹۰، ص ۲۰۳-۲۲۲ .
۸. پورجعفر، محمد رضا و محمودی نژاد، هادی (۱۳۸۸) طراحی شهری و سرمایه اجتماعی در فضاهای شهری، تهران: هله.
۹. تاجبخش، غلامرضا، جوانمرد، کرم الله، طرفی، علیرضا (۱۳۹۲) تحلیل رابطه بین سرمایه اجتماعی و احساس امنیت اجتماعی در شهر حمیدیه، فصلنامه مطاعات امنیت اجتماعی، شماره ۳۳، بهار ۱۳۹۲.
۱۰. تاجبخش، ک. (۱۳۸٤) سرمایه اجتماعی (اعتماد، دموکراسی و توسعه). ترجمه: خاکباز و حسن پویان. تهران. نشر: شیرازه.
۱۱. تاجبخش، کیان (۱۳۸۴) سرمایهٔ اجتماعی، اعتماد و دموکراسی. مجموعه مقالات سرمایهٔ اجتماعی، اعتماد، دموکراسی و توسعه، تهران: نشر شیرازه.
۱۲. توسلی، غلامعباس (۱۳۸۴) جامعه شناسی شهری، تهران، دانشگاه پیام نور.
۱۳. تیبالدز، فرانسیس (۱۳۸۳) شهرسازی شهروندگرا، ترجمه محمد احمدی نژاد، اصفهان، نشر خاک.
۱۴. خنده‌رو، مهدی (۱۳۸۷بررسی سرمایهٔ اجتماعی و عوامل مؤثر بر شکل‌گیری آن در سطح محله. پایان‌نامهٔ کارشناسی ارشد رشتهٔ علوم اجتماعی گرایش جامعه‌شناسی، دانشگاه اصفهان، گروه علوم اجتماعی.
۱۵. دانش جابر، طیبی امیر (۱۳۹۰) کیفیت حضور در میادین شهری با تاکید بر نمونه‌های سنتی ایران، نشریه مطالعات شهر ایرانی اسلامی، دوره۱ ، شماره۴ .
۱۶. راست بین، ساجد و جعفری، یاسر و دارم، یاسمن و معززی، امیر محمد (۱۳۹۱) رابطه همبستگی بین کیفیت‌های محیطی و تداوم حیات شهری در عرصه‌های عمومی (نمونه موردی: جلفای اصفهان) ، نشریه باغ نظر، شماره ۲۱.
۱۷. رنجبر، ابوالفضل، کلانتری، خلیل، اسدی، علی (۱۳۹۱) سنجش سرمایه اجتماعی در بین اعضای تعاونی‌های تولید کشاورزی استان مرکزی، فصلنامه تعاون و کشاورزی، سال اول، شماره ۴، صص ۱۷-۱.
۱۸. زاهدی‌اصل، محمد (۱۳۸۳) بازتولید سرمایه اجتماعی در سطح محله، چکیده مقالات همایش توسعه محله ای، تهران، شهرداری تهران.
۱۹. شریعتی سعید (۱۳۸۴) بررسی احساس امنیت عمومی در استان خراسان، پژوهشکده اقبال، جهاد دانشگاهی

مشهد.
۲۰. ضابطیان، الهام و بمانیان، محمد رضا و رفیعیان، مجتبی، (۱۳۸۹) بررسی الگوی امنیت برنامه ریزی کاربری فضاهای شهری موثر بر افزایش امنیت زنان (نمونه موردی: بخش مرکزی شهر تهران)، فصلنامه علوم اجتماعی، شماره ۴۸.
۲۱. غفاری، غلامرضا و امیدی، رضا (۱۳۸۸) کیفیت زندگی شاخص توسعه اجتماعی، تهران: انتشارات شیرازه.
۲۲. غفاری، غلامرضا (۱۳۹۰) سرمایه اجتماعی و امنیت اجتماعی، انتشارات جامعه شناسان.
۲۳. غفاری، غلامرضا (۱۳۸۳) سنجش سرمایه اجتماعی، مجموعه مقاله‌های نخستین سمپوزیوم سرمایه اجتماعی و رفاه اجتماعی، تهران: انتشارات دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی.
۲۴. قدوسی، ح. (۱۳۸۴) رابطه سرمایه اجتماعی و توسعه اقتصادی از منظر نهادگرایی. مجموعه مقاله‌های نخستین سمپوزیوم سرمایه اجتماعی و رفاه اجتماعی، تهران: انتشارات دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی.
۲۵. کلمن، جیمز (۱۳۷۷) بنیادهای نظریه اجتماعی، ترجمه منوچهر صبوری، تهران، نشر نی
۲۶. کوکبی، افشین، پور جعفر، محمدرضا و تقوایی، علی‌اکبر (۱۳۸۴) برنامه‌ریزی کیفیت زندگی شهری در مراکز شهری، تعاریف و شاخص‌ها، *سایت مرجع مدیریت شهری*، شمارهٔ نوزدهم، بهار.
۲۷. کلمن، جیمز (۱۳۸۴) نقش سرمایه اجتماعی در ایجاد سرمایه انسانی، سرمایه اجتماعی، اعتماد، دموکراسی و توسعه، به کوشش کیان تاجبخش، ترجمه افشین خاکباز و حسن پویان، نشر شیرازه، تهران.
۲۸. گلکار، کوروش (۱۳۷۹) طراحی شهری پایدار در شهرهای حاشیه کویر، مجله هنرهای زیبا، شماره ۸، زمستان ۱۳۷۹.
۲۹. گلکار، کوروش (۱۳۸۱) طراحی شهری و جایگاه آن در سلسله مراتب طرح‌های توسعه شهری تهران، انجمن صنفی مهندسان مشاور معمار و شهرساز.
۳۰. لهسایی زاده، عبدالعلی (۱۳۸۸) مدیریت روستایی در ایران معاصر، مجله تعاون، سال ۲۰، شماره ۲۰۳-۲۰۲، صص ۶۸-۴۹.
۳۱. محمدی، علیرضا. پاشازاده، اصغر (۱۳۹۴) سنجش سطح پایداری محلات شهر اردبیل با تأکید بر محلات با هسته‌های روستایی. مطالعات شهری، دوره ۳، شماره ۱۱، تابستان ۱۳۹۳، صفحه ۴۹-۶۲.
۳۲. مدنی پور، علی (۱۳۸۱) تهران، ظهور یک کلانشهر، ترجمهحمید زرازوند، تهران، انتشارات پردازش و برنامه ریزی شهری.
۳۳. مدنی پور، علی (۱۳۸۷) طراحی فضای شهری (نگرشی بر فرایندی اجتماعی و مکانی)، ترجمه مرتضایی، فرهاد. انتشارات پردازش و برنامه ریزی شهری، چاپ سوم.
۳۴. معصومی، سلمان (۱۳۹۰). «توسعه پایدار در راستای پایداری کلان‌شهر تهران». نشر جامعه و فرهنگ.
۳۵. ملاحسنی، ح. (۱۳۸۱). بررسی رابطه میزان سرمایه اجتماعی و نوع دینداری در بین دانش آموزان سال سوم دبیرستان در استان گلستان، پایان نامه کارشناسی ارشد رشته جامعه شناسی، دانشگاه تعربیت مدرس.
۳۶. منظور، داوود، یادی پور، مهدی (۱۳۸۷) سرمایه اجتماعی عامل توسعه اجتماعی و اقتصادی، نشریه راهبرد، شماره یک، صص ۱۶۲-۱۴۰.
۳۷. نادری، مجید و دیگران (۱۳۹۵) بررسی رابطه بعد اجتماعی کیفیفت فضاهای شهری با سرمایه اجتماعی، مدیریت شهری، شماره ۴۳.
۳۸. کاووسی، اسماعیل (۱۳۸۵) طراحی و ارائه الگوی اندازه‌گیری سرمایه اجتماعی، رساله دکتری مدیریت فرهنگی، دانشگاه آزاد اسلامی.
۳۹. موسوی، سید احمد (۱۳۸۵) برنامه ریزی توسعه محله‌ای با تاکید بر سرمایه اجتماعی، پایان نامه کارشناسی راشد دانشگاه تربیت مدرس.
۴۰. میری، غلامرضا، جوان، جعفر، افراخته، حسن، ولایتی، سعداله، شایان، حمید (۱۳۸۹) نقش سرمایه اجتماعی در توسعه روستایی (منطقه پشت آب سیستان)، فصلنامه جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، شماره ۱۴، صص ۴۹-۲۹.
۴۱. نادری، مجید، فروزانگهر حمید و بافت یگانه، منصور، (۱۳۸۷) سنجش چارچوب ارزیابی سرمایه اجتماعی در ساختار شهری با تأکید بر نقش فضاهای عمومی، پژوهش مدیریت شهری ویژه نامه نشریه همگامان، شماره اول.
۴۲. نوابخش، فدوی، جمیله، (۱۳۸۷) بررسی ابعاد سرمایهٔ اجتماعی و نقش آن در توسعه شهری. پژوهش‌نامه علوم اجتماعی، شماره ۲
۴۳. الوانی، مهدی، شیروانی، علیرضا (۱۳۸۵) سرمایه

اجتماعی (مفاهیم، نظریه‌ها و کاربردها)، تهران، انتشارات مانی، چاپ اول.
٤٤. ولکاک، م و همکار. (١٣٨٤). سرمایه اجتماعی و تبعات آن برای نظریه توسعه، پژوهش و سیاست گذاری، سرمایه اجتماعی؛ اعتماد، دموکراسی و توسعه. گردآورنده: کیان تاخبخش، ترجمه: خاکباز و حسن پویان. تهران: نشر شیرازه.

45. Adler. P. & Kwon. S. (٢٠٠٠). Social Capital: The Good. The bad. and the Ugly. in Lesser. E. L. (ed). Knowledge and Social Capital: Foundations and Applications. Boston.
46. Alik, J & Realo, A. (٢٠٠٤); «Individualism-Collectivism and Social Capital», Journal of Cross-Cultural Psychology, Vol. ٣٥, No. ١.
47. Carmona, C. & Heath, T. & Oc, T. & Ttiesdell, S. (2003).»Public Places ,Urban
48. Carmona, C. & Heath, T. & Oc, T. & Ttiesdell, S. (2003).»Public Places ,Urban
49. Carmona, M. & Tiesdell, S. (2007).Urban Design Reader: The Dimension of Urban Design, Architectural Press.
50. Carmona, M. & Tiesdell, S. (2007).Urban Design Reader: The Dimension of Urban Design, Architectural Press.
51. Carr.s, Francis.M ,Rivlin. L, Stone.A.M, (1992), "Public Space", New York: Cambridge University Press.
52. Coleman , J. (1988). Social capital in the creation of human capital. American journal of sociology.
53. Coleman , J. (1990). Foundations of social theory. Cambridge.
54. Coleman, J. (١٩٩٠) Equality and Achievement in Education (١٩٩٠); sanfrancisco: Westview Press.
55. Coleman, J.(١٩٩٠). Foundation of Social Theory .Cambridge .m.University press.
56. Coleman, J.S(١٩٨٨), Social Capital in the Creation of Human Capital, American Journal of Sociology, PP: s ٩٥- ١٢٠.
57. Coleman, J.S., and Doyle, W.J. (١٩٨٨). socialites and susceptibility to the common cold, in social capital. In Dekker, P. & Uslaner, E.M. (EDS) ٢٠٠١. Social capital and participation in everyday life, Rutledge.
58. Evans,Bob,nutmeg,Marco.Sandbk, Susan, Tyvbald, Kate. (١٣٩٠).'Office of Sustainable Cities'. Translator Reza Haghighi and Khadr has Faraj. Tehran: Parhamrole.
59. Fukuyama , F. (1999). Social capital and civic society. Conference on second generalization reform.
60. Fukuyama, F,(٢٠٠١).Social capital, civil society and development. Third World Quarterly.
61. Gülümser, Aliye, Levent, Tüzin, Nijkamp, Peter and Poot, Jacques (2012).'The role of local and newcomer entrepreneurs in rural development: A comparative meta- analytic study'. Research Memorandum 1-2012, Faculty of Economics and Business Administration, Vrije Universitrit Amsterdam.
62. Hasanah,Tunira(2015),Potential

Social Capital of Indonesian Immigrant in Malaysia: A Preliminary Research, Social and Behavioral Sciences 211 (2015) 383 – 389.
63. Lopez-Gunn, E, (۲۰۱۲).'Groundwater governance and social capital'. Geoforum ٤٣, pp۱۱٥۱-۱۱٤۰.
64. Marshal.G (۱۹۹۸).Oxford Dictionary of Sociology.Oxford University Press.
65. Miller.patrik A, Zahm. Diane L, Katen. Brian F,(۲۰۱۰), " Research in Public Spaces: Safety and Human Behavior", February ۰٤,۲۰۱۰, Blachsburg, Virginia.
66. Off, clause.(۱۹۹۸). How can we Trust our Fellow citizens? Democracy and Trust, ed, Mark Warren. Cambridge: university press.
67. Putnam , R. (1995). Bowling alone: America›s declining social capital. Jouranl of democracy.
68. Putnam , R.(1995). Tuning in, tuning out: The strange disappearance of social capital in America. PS: Political science and polities.
69. Putnam , R.(1996). The strange disappearance of civic America. Policy.
70. Rafiiyan, Mojtaba et al. (۲۰۱۲). "Realization of Neighborhood-Centered Planning on Damaged City Areas Case Stusy of Sangelaj Neighborhood in Tehran". Urban and Regional Studies, Issue ۷۱, pp. ۱۰٦-۸۹. (in Persian)
71. Schwartz .wiley A , (2005), "how to turn a place around", New York: project for public Spaces Inc.
72. Weil, Frederick, Matthew R, Lee, Edward S, Shihadeh, (2012).'The burdens of social capital: How socially-involved people dealt with stress after Hurricane Katrina'. Social Science Research 41, pp -110 119.
73. Woolcock. Michael; Narayan. Deepa.(2000). Social capital: implications for development theory. research. and policy». The World Bank research observ r.V ol(15).۳۹